

Ղ. ՄԵԼՈՅԵԱՆ

ՆԿԱՐՆԵՐ

Ա. ԳԻՐՔ

891.99
Ն- 53

14 FEB 2011

8

42

4

Հ. ՄԵԼՈՅԵԱՆ

91.99

53 պ.

ՆԿԱՐՆԵՐ

Ա. ԴԻՐԲ

Նկարչին Փոզ—Հողի Երեղիկը—Եղև-
 նի Գիծերը—Կուսման Գիծը—Հոյհի ճիշտ-
 ցիւնը—Ուսուցիչը—Փոփոխութիւնը—Կայմ.
 (Աղանգագրութիւն) :

91.99

5-53

Երան ֆեթալի

Կիրառում

1912

27.06.1913

43285

Տպարան ՓԵՐՍՈՒ

Կիրակի

№ 5

3032-58

Յեղափոխական
Ռուսացի՝
Անբաղ, Անբաղի
Թանկագին քննիչ
ՍԱԼՄԱՆԻՆ՝
(Հ. Բաղդեցեան)
Կը նուիրէ

Հեղինակը.

ՆԿԱՐԻՉԻՆ ՔՈՎ

Գիշերուան անձրեւէն ետք՝ արեւոտ
առաւօտ մը կը ծիծաղէր դուրսը : Պարու-
հի սեւուրիկ աչերը կը խաղայլն սև վռալն
սակ ուրախ ու զուարթ :

Կտարք կեցաւ . . .

Նախորդ օրուան պէս՝ նկարիչի սեն-
եակին մէջ ատկնուվրայութիւն մը կը
տիրէր, — նկարները ցիրուցան . ներկերու-
առաւիկը , գոյնզգոյն վրձնները յատակին
վրայ լնկած . զեռ կիսատ ու լճաց փէյ-
զաժներ սեղաններու վրայ — խառնափնթոր
մը , զոր զգօն տանտիկին մը կրնար միայն
դուրս փախցնել : Առաջի անգամ անանդը
պիտի կարծէր որ չարածճի մանուկ մը իր
քմահաճ մէկ վայրկեանին ամէն ինչ խառ-
նչակեր ու պահուքսեր է :

Բայց մանուկի փոխարէն՝ հասուն
տարիքով , միջահասակ , քիչ մը աւելի լե-

ցուն իրանով վարպետը դէմերնիս կեցաւ իր սովորական ժպիտով. առաջին հարցումը որ ըրաւ, սենեակին սաքութեան մասին էր:

— Ոչինչ, ոչինչ, — պատասխանեց պարուհին, — ևս վարժուեր եմ ցուրտի, ևս գրեթէ միշտ մերկ եմ պարտած:

Վարպետը փայտ լեցուց վառարանը:

Տիկինը առանց նախաբանի անցաւ դարձին.

— Գիտէ՞ք, պարսն, ևս չա՛տ ուրախ եմ որ հանդիպեցայ ձեզի. դուք արեւելցի էք, ուստի և աւելի լաւ պիտի հասկնաք, ըմբռնէք արեւելքը, շատերը, չա՛տ օտար նկարիչներ փորձեր են զիս նկարել զանազան զիրքերու մէջ, բայց չեն հաջողած... անոնք չեն կրցած հասկնալ զիս. անոնց քովը ոչնչ ապկում է այն խորութիւնը, զգացումներու այն թիփիք արտայայտութիւնը, որ բաւերով չէ կարելի բացատրել...

Ի՛նչ զիրքով կ'ուզէք...

— Ա՛խ, գիտէ՞ք... — կտրեց նկարչի

խօսքը տիկինը — այսօր իմ արամադրութիւնը չա՛տ, չա՛տ լաւ է, այնպէս լաւ կը զգամ ինքզինքս... Հա՛, ևս կ'ուզեմ Սալօմէի զիրքը. — դուք տեսա՞՞ք էք Օսկար Ուայտի Սալօմէն:

— Այո՛:

— Հա՛, գիտէ՞ք, այն զիրքը, երբ... սպասեցէ՛ք, սպասեցէ՛ք — ու բացաւ պալատակը. — Նախ տեսէ՛ք իմ նկարները:

Տիկինը մէկիկ մէկիկ սեղանին վրայ դրաւ առանձնակ մը լուսանկարներ. — Ահա պարսկական պատկած զիրքով պարը, պարուհին քամակի վրայ խնկած է դահաւորակի մը վրայ, վիզը ծնօտին և կտրժքին հետ ուղիղ գիծ մը կազմած և ծունկերը ծալապատիկ հանգոյց մըն են ձևացուցած իրարու քով:

— Գնչուհիի պարը. ցնցոտիներու մէջ՝ չարձի հայեացքով՝ մէջքը կուցուցած՝ մատները չրթունքին կը ժպտի: — Պարսկական նոտած պարը. կարծես կը գալարուի օձային օղտիներով շահնշահարու ոտքերուն տակը:

— Ահա՛ Քարմէնը, ահա՛ Սալօմէն են...

— Այ, ա՛ն, Սալօմէն կ'ուշիմ, երբ...
երբ... , ես ձեզի ցոյց կուտամ զիրքը,
հազուսաները հետս են։

Պարուհին նստար է, ծունկերը իրարու
վրայ, արմուկը դաճաւորակին յենած՝ զը-
լուխը դէպի աջ հակած՝ հոշոցքը սանե-
րուն՝ կը մտածէ։

Նկարիչը ուղիւղ գէմը կեցած կը գիտէ
պահ մը։

— Այ, ա՛յ, մի՛ շարժուիք, հիանալի
է... հիանալի... գլուխի ձեւ...

Պարուհին հեռաքրքրաթեմամբ գլուխը
կ'ուղղէ։

— Կորսււ, կորսււ, ինչո՞ւ շարժուեցաք,
այդ ձեւը սքանչելի՛ էր։

— Հա՛, ի՛նչպէ՛ս, ի՛նչպէ՛ս էր, այսպէ՛ս...
— Եւ պարուհին կը փորձէ նստիկին ձեւը
սալ մարմնին ու գլուխին. — այսպէ՛ս...

— Չէ՛, չեղա՛ւ, չեղա՛ւ։

Եւ երեքս ալ կ'ախտասանք, որովհետեւ
որքան ալ որ աշխատեցաւ, չի յաջողեցաւ

նստիկին գիրքն ու ձեւը սալ իր մարմնին։
Պատահաններու վարդալոյսները կ'ի-
ջեցնենք ու մինակ կը թողունք պարուհին
իր հազուսաներուն հետ...

— Քան ըստէ կտրը սենեակ կը մանենք։

Դեպքն ու կտրմիր գիծերով շերտա-
ւորւած ղենչակը չըջաղաւորով մէջքը,
թագիկի հանգոյց մըն է կազմեր տաջեի
կտմը. հանգոյցէն կտրը վար են կախ-
ուեր ղենչակի ծաղերը, որոնք կը վեր-
ջաւորւին շարք մը վտրբիկ սակիներով.
նուրբ ու ձեւաւոր սրունքները կարծես
շարունակութիւնը կը կազմեն ղենչակի ու-
կեթիկ ծաղերուն և ձերմակ ու մանրիկ
տաները կը կենան զօրգին վրայ։ Դու՛նք
ձգեր է գոյնզգոյն մետաքսեայ շաւրչը, որ
առատ ու ցրիւ սե մաղերու վրայէն կ'իջ-
նէ ու կը ծածկէ մերկ ուսերը։

— Ահա՛, Սալօմէն ատրաղը։

Նկարիչը զրան տաջե անշարժ կեցած
կը գիտէ...

— Հիանալի է, ես երեւակայի անդամ

չէի կրնար, անտառաւոր մէջ ուխտաւոր. ար-
թիւթ մօտէլ, որո՞ւ միտքէն կ'անցնէր:

Իսկ ես երկուքն ալ հաւատարմացաւի հե-
տաքրքրութիւնով մը կը զիտեմ, անմեք
կ'աշխատին իրար հասկնալ, իսկ ես—այդ-
երկուքը եւ անոնց իրարու մասին ունեցած
ըմբռնումը: Ես զրեկմէ չկամ անմեք հա-
մար, եւ որպէսզի բոլորովին նկատուի չը-
րայ իմ ներկայութիւնը, որպէսզի բացար-
ձակ աղտոտ ըլլան իրենց վարդապետութե-
րուն մէջ, ես կը քաջութիմ մէկ անկիւնը՝
զահաւարակին վրայ ու կը անշուշտութիմ
հոն:

Տիկինը թեւերը տարածած՝ առաջ կը
նետուի:

—Այ այտպէս, զիտէ՞ք: Կ'ուզեմ տես-
նել այն բոլորն, երբ Սաղամէն կը ձգտի, կը
աննշայց ցոյց տալ որ ինքը կը սիրէ... զանէ
անգամ մը, անգամ մը համբուրէ Յովհան-
նէս Մկրտիչի չրթուներէնը.—եւ զլուխը կը
ձգէ դէպի իմ անկիւնը, աչքերը կը ստանան
Քանթաթիք վաղ, չրթուներէնը կը բա-

րակնան ու կը սեղմուին՝ ցուցադրելով ման-
րիկ առամներու ճերմակ շարքը, թեւերու
միանները կը պրկուին, ծնօտն ու վիզը կը
կազմեն ուղիւ զիմ մը լանջքին հետ միա-
սին, ուռնդերը աւելի կը լայնանան ու կիր-
քի թափը կը սրտթկան... աջ ծունկը ա-
ռաջ է ծնր, ձախ սուրի մասները սեղ-
մուած են դեպի, իսկ սրունքները պրկը-
ուած ուժով...

Բոպէ մը աչք զիրքով կենալէ ետքը՝
կ'ուզուի:

—Այ, այտպէս:

Վարդապետ քովընտի կեցած՝ իր հաշտա-
զլուխը կը շոյէ:

—Բայց դժուար է այդ զիրքով կենալ,
չո՞ւա կը յոգնիք.— ու կը լսէ:

Կը լսէ նաեւ միւսը ու կը մտածէ, ա-
նոր լանջքին վրայ կը նկատեմ թեթեւ եղեւծք:

—Եւ յետոյ՝ արկիւն,— մտածելով կ'ըսէ
նկարիչը, — ես ձեզի բան մը ըսեմ,
հարկա՛ւ, կը հասկնամ, ձեզի, դերասաննե-
րուդ համար ամէնէն աւելի կարեւոր է բո-

պէի մը մէտքը աղաւայտակ, բայց պէտք է
զիսնաւոր, որ նկարչութեան մէջ գերատան
չկայ: Ն'ս, մասնաւորապէս՝ բնակ. չեմ տի-
րեր նկարել բազէի մը մէտքը, գերադա-
տելի է միշտ բնական զիրքը, բնական,
ինչպէս որ կայ:

Պարունին կը մտածէ:

Ապա՝ չրթունքներու մէջէն մեզմ
եղանակ մը կը մտնայ և կը քաշէ բազիկ
տաներով գորգին վրայ, հեռոյնէն կ'արտ-
գանան քայերը, թեւերը հորիզոնական
գիրք կ'ստանան, կը դառնայ թեթեւ մը իր
առանցքին վրայ, զինչակին ոտկեմել ու ու-
կեշար ծոպերը կը գնդգնդան, սրունքներու
վերի մասերը սրպէս մարմար սլաներ կ'ար-
ձանանան օդին մէջ՝ երբ տաները կը ձգէ,
երկու ափի մէջ հորիզոնական բռնած չը-
ղարչը շերտեր կը կարէ տարածութեան
մէջ և մազերը կը ծածանին զլիսու չղար-
չին հեռ ծփալով...

— Սալամէի պարը— կը չնջող պարու-
նին ու կ'իյնայ դահուորակին վրայ:

— Սքանչելի, է բայց կը կրկնեմ, աի-
կին, դժուար է, շատ դժուար այդ զիր-
քով կենայ երկար աւան:

Տիկինը կը մտածէ:

— Լա՛ւ, ևս ձեզի կը համկում աշխ-
կը համկում աշխ, կազմեցէ՛ք քաշ մը...

Նկարչը սենեակին մէջտեղը կը քաշէ
անկիւնի տրկը, վրան կը ձգէ տրեւեան
գործուածք կանամ է ծածկոյ մը, և տիկինը
կը նստի վրան:

— Ես պիտի ցոյց տամ ձեզի այն բա-
պէն՝ երբ Սալամէն չի կրնար իր նպասակին
հասնիլ, յաւատարմ, բայց միեւնոյն առն
խառնած ու վրէժնդիր՝ վերջին միջոցը
կը վարձէ, Յալամնէն Մկրտչի գլուխը...
աւշան է չրթունքները...

Ու տիկինը աջ ձեռքով տակը կը բռնէ
քարի անկիւնը, ձախ ձեռքով կը սեղմէ
շարիր ափին մէջ ու կը գնէ դեզը զին-
չակի հանգոյցին վրայ, գլուխը աղեղնա-
ձեւ լանջքին վրայ կը ծռէ, գանգուր սեւ
մազերը չղարչի պէս կը ծածկեն դէմքին

մէկ մասը, աչքերու արտեւանունքը կիսով չափ բաց կը մնայ...

Նկարիչը կը նայի քովընտի, ու մատի ծայրերուն վրայ զգոյշ քայլերով կը մօտենայ.

— Թոյլ կուտա՞ք ձեռք տամ ձեր գլուխին.

— Խնդրեմ, խնդրեմ. — համաձայնութեան նշան կընէ արիկներ:

Եւ նկարիչը գլուխի շղարչին եզրերը կը ձգէ դէպի ետ, աւելի սրոյ կ'երեւի արիկնոջ աջ եւսը եւ կոնալի մէկ մասը հոյանի:

Կը հեռանայ վարպետը, աչքերը կը ձախ, գլուխը կ'ուղղէ, ապա կը ծռի, կը նայի ու կ'ըսէ.

— Այ, սքանչելի է, թեւք քիչ մը ծոկեցէ՛ք, ուսին տունէն աւելի բնական դիրք, ծունկերը մտնելի բացէ՛ք, գլուխը քիչ մը դէպի աջ, ձեռքը աւելի սեղմեցէ՛ք... Այդպէ՛ս...

Վարպետը չփեց ձեռքերը, երեսո նստեցաւ, ժպտեցաւ ու չրթունքներու մէջէն բան մը մրմուռաց:

Ինծի այնպէս թուեցաւ, որ ան քսան տարիով մը աւելի երիտասարդացաւ, շարժումները արագացան, անօրինակ ոգեւորութիւն մը փայլեցաւ անոր աչքերուն մէջ, առաջ քաշեց ետտանին, վրան դրաւ սրտարատ կտուք եւ սկսաւ ածուխով նկարել:

Ձեռքը կը շարժէր, կը կազմուէին գիծեր անկանոն ու խտանակ, ածուխը կը սահէր երբեմն կտաւի վերի կողմը, երբեմն վարի, մէկ անկիւնէն միւսը կը թռչէր յանկարծ, ձեւմակ թաշկինակով կը սրբէր քանի մը գիծ, ու նորէն կարծես խաղ կ'ընէր... հազիւ հինգ րոպէ՝ և արիկնը նոյն դիրքով նստաւ, եւ կտաւին վրայ:

— Ներկեր հաւաքու՛րաւ, ներկերու գլանները սեղանին վրա, լաւ, օձիքը արձակեց, թեթեցաւ, փունջ վրձին ձեռք բռնեց, ձախ ձեռքի րոյթ մատը անցուց

Երանդատները ու սկսում:

Չանագան դոշներու խառն ի խառն գիծերը լրար կը յաջորդէին:

Ես կը հայեմ վրձինի խառնոյն չարմուղին և կը նկատեմ թէ ի՞նչպէս ամեն մէկ չարմուղի նոր ծաղիք մը կ'առնուի հազարամեծերէն, ամեն մէկ դոշնի քիչ մը փոխախառնութիւնը նոր կեանք կուտայ անշունչ կառուին: Եւ ինչ թեւորքով ինչպէս կ'որ ձեռքով կը մարմնաւորուին կառուին վերայ: մարդերը խառն ի խառն փարկը թափին, գէմք չկայ, բայց սրբէն մարմինը կ'առնուած է և առանց գէմքի ալ կեանքը կը հասի այդ մէկ քանի կոշտ գիծիցն ու դոշներէն:

— Հարբբան, Հարբբան, — կը սկսի երգել նկարիչը. — Ներեցէ՛ք, տիկին, ևս աշխատելու տունն ստորաթիւնն առնիմ կամ կ'երգեմ, կամ կը սուլեմ:

— Ոչինչ, ոչինչ:

— Սիրած՝ սիրածին չեն տար, Հարբբան. — կը շարունակէ վարդապետը:

— Հո՛ւ, ճի՛շտ է այդ, սիրածը սիրածին չեն տար. — կը հառաչէ տիկինը:

— Ընթարիտ բանաստեղծութիւնը ժողովուրդինն է, պարզ, վճիռ ու անկեղծ...

— Կ'սկսի կարծես՝ ժողովրդական բանահիւսութեան դատախազութիւն մը, արտասանութիւններ ու երգեր իրար կը յաջորդեն: Ժամանակը կ'անցնի անսկսակի կերպով. տիկինը ամենայն համբերութեամբ իր դիրքը կը պահէ. նկարչը՝ ամպառաւ տակաւ կը կազմաւորուի կառուին վրայ:

— Կարծեմ յաջնեցաք, հը՞, այո՛, ձեք թեք քիչ մը թուլցաւ:

Դադար:

Տիկինը քովս, դատաւորակի վրայ կը ծկուած. ճիշտ կատուի մը պէս, որ մուկի բոյնը կը դիտէ, իր նկարին կը նայի:

— Հոգսկա՛յ ... ի՞նչ գոյներ... ախ, որքան երջանիկ եմ. — ու քիչ մը կ'առաջանայ դէպի նկարը:

— Այսօր այսքան ալ բաւ չէ՞, տիկին, կը յոգնիք:

3032-48

— Օ, ո՛հ, թէև կէսօր է, բայց եթէ պատահու մը ցամաք հաց տաք ինձի, ես մինչև երեկոյ հոս կը կենամ:

— Աստուծո՛ւ, ձեզի չպիտի կրնամ գոհացնել, ասի կին, ես պահեմ կեանք կ'ապրիմ:

— Օ՛, ես այ՛ շատ կը սիրեմ, շատ, միայն ինձի հասկցող քլոյ — ու կասուի մը պէս նորէն իր նախկին տեղը կը ցատկէ:

— Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ. շարունակե՛նք, ես բնա՛ւ յոգնած չեմ:

Վարպետը իր տեղը կ'անցի.

— Տիկին, դուք աւելի բոց չէ՞ք պարած:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Ձե՞ կարեկի արդեօք քիչ մը աւելի վար իջեցնէք ձեր ղենչակը, այնպէս որ կախուած երեսի աջ... — Կինը հասկցաւ ազդէն տանց բտր արտասանելու, և հրկմտեցաւ պահ մը: Կանացի ամօթխածութիւնը նկատեցի:

— Պէտք է վարժուիլ. ես այնքա՛ն եմ տեսեր. թողէ՛ք...

Եւ փոքրիկ, ձերմակ ստինքները վար

կը կախուին թուղիկի ղենչակի եզրին վրայ:

Վրձինը կը շարժի արագ, կտաւը տա- կաւ առ տակաւ աւելի կենդանութիւն կ'ըստանայ:

— Ա՛խ, գիտէ՞ք, — սկսաւ տիկինը. — Ես քսաներկու տարեկան եմ, բայց այն- քա՛ն եմ տանջուեր, այնքա՛ն եմ տանջուեր, ինձի չէն հասկնար, մանաւանդ Հայերը ինձի շա՛տ են հալածած: Ու պատմեց քանի մը միջադէպեր իր կեանքէն:

— Է՛հ, տիկին, թքեցէք վրան, ի՞նչ կարելորութիւն ունի ամբօթին կարծիքը:

— Միայն ամբօթը չէ, նոյնիսկ դար- դացածները կ'արհամարեն և կը նային ինչպէս ինկած կնոջ վրայ:

— Է՛հ, տիկին, թքեցէ՛ք վրան. ամ- բօթը ամբօթ է:

— Ա՛ս... այդ դուցէ ձեզի, նկարիչ- ներուդ համար այդպէս դիւրին է ըսել. բայց մեզի՛ դերասաններու համար ուրիշ է — հառաչանքով մը ըսաւ պարուհին. — Դուք դուցէ չգիտէ՛ք, որ դերասանը միշտ

պէտք ունի ամբողջի. իսկ այնպէս դժուար է, այնպէս դժուար է. երբ քեզի կարհամահեն, վրադ կը նային որպէս խաղալիքի...

Վարպետը լուց՝ ապա սկսաւ եղանակ մը սուշել:

Նկարը կը կենդանանար տակաւ առ տակաւ: Ես կը շարունակէի նայիլ նկարին ու պարունիլն, կը փորձէի առննց մէջ եղած նմանութիւնն ու տարրերութիւնը գանազանել և մտքիս մէջ կը կրկնէի:

— Զեզի՛, նկարիչներուդ համար գուցէ այդպէս է, իսկ մեզի՛, ղերատաններուս մի՛շտ պէտք է ամբողջը...

Եւ վարպետը կը սուշէր...

4910

ՀՈՂԻ ՄԱՐԴԻԿԸ

Երեք օր էր, որ ծերունի Սարգիսը պառկել էր:

Նրա անկողինը ձգուած էր փողոցի փոքրիկ դռան անմիջապէս ետեւ, գետնից մի քիչ բարձր սաքուի վրայ:

Անկողնի շուրջը հաւաքուել էին հիւանդի մայրը Սառան, կինը՝ Մարօն, և և մի քանի բարեկամ ու դրացի պառաւաններ: Տղաներից ոչ ոք չկար. բոլորը գաշտն էին գնացել՝ աշխատելու:

Սարգիսի վիճակը հետզհետէ վատանում էր:

Պառաւանները գլուխ գլխի տուած՝ շրնշառութեանը ուշք դարձրին, ու իրար երեսի նայելով՝ քահանային կանչելու ղըրկեցին:

Քահանան եկաւ: Խոստովանեցրեց հի-

Լանդին . ապա՝ կարճ աղօթքից յետոյ՝ հաղորդեց : Պառաւանքը՝ շարքով տէրաւորով աջը համբուրելուց յետոյ՝ դարձեալ շարուեցան անկողնի շուրջը :

Տէրութեան, իր պարտականութիւնը կատարողի հպարտ գիտակցութեամբ՝ բազմեց էր վերի կողմը, իսկ պառաւանքը խօսում էին անդադար, հերթ չտալով իրարու :

Ինչ պիտի խօսին պառաւանքը . . . իւրաքանչիւրը յիշում էր իւր անցեալը, մանաւանդ այն խորհրդաւոր բազմերը, որոնք կապ ունէին հիւանդի հետ :

— Ո՛ւր են սրղիքս — հարց տուաւ Սարգիսը, աչքերը բանալով :

— Դաշան են, սրդի, — պատասխանեց մայրը, — դուքան են զնացել, — և թաշկինակով ուզեց հիւանդի երեսը ծածկել, որ ճանճեր չտաին վրան :

— Գութանը ո՞ր արան է — հետաքրքրուեցաւ հիւանդը :

— Աւզնոց, — պատասխանեց այս անգամ կինը, — Սառան այնքան էր ծեր, որ

այդ տեսակ բաներ յիշել չէր կարող :

— Հը՛, Աւզնոց ա՛րար . . . արտասանեց Սառան ու նոյնպէս գլուխը քաշ՝ լսեց . . .

— Աւզնո՛ց . . . աւզնո՛ց, — նրանից յետոյ լսուեցաւ կնոջ ձայնը, և նա էլ լսեց . . .

Նրանց ընդհատ, բնդհատ, ու խորահառաչ արտասանութիւններից կարելի էր երեակայել՝ որ մի խորհրդաւոր բան կայ կապուած այդ արտի հետ :

Հիւանդի տաքութիւնը հեռո՛հեռո՛ ստատկանում էր . քրախքի կայանները վազում էին նրա ճակատի տարիների կազմած կնճիւռների ակօսներով, վար իջնում դուրս ընկած քունքերով, գնում, ծածկւում արդէն թանճրացած ձերմակ մօրուքի մազերի տակ :

Բնած էր հիւանդը, բայց երբեմն երբեմն անկապ խօսքերով իր վրայ էր հրաւիրում բոլորի ուշադրութիւնը : Նա սաստիկ տաքութեան մէջ զառանցում էր . . .

Թուլացած յիշողութիւնը սկսել էր ուժովնալ, երեակայութիւնը վառւում էր,

և անցեալ կեանքի կարեօր դէպքերը մէկը միւսից տւելի ուժեղ, տւելի կենդանի պատկերանում էին նրան:

Աւզնոց արտի յիշողութիւնը միայն բաւական էր նրա մէջ ծնեցնելու փոթորիկների մի հակայ շարժում, և տառապանքի ու վայելքի մի ամբողջ աշխարհ:

Արտը իւր ամբողջութեամբ նրա տառապանքն էր. երբեմն մեծանում էր, ընդարձակւում, սահմանները կորչում էին տարածութեան մէջ, հեռուն երկնքին էին միանում, իսկ ինքը մինակ կանգնած արտի կեղրոնը՝ ցոլէն է ցանում. իր ձեռները երկարում այնքան, որ ամենաընդարձակ հորիզոններն են հասնում:

Պատկերները իրար են յաջորդում, հիւանդը անքում է ծոնք, և քրտինքը հոսում է ճակատի ախոսներով...:

Պառանքները և քաջանան խօսում էին անդադար, երբեմն երբեմն միայն ուշադրութիւն դարձնում հիւանդի դառանցանքներին:

*
* *

— Այն ժամանակ եւ 14 տարեկան էի, մի տարուայ հարս չկայի դեռ, — դարձաւ Սառան տէրտորջ և միւս պառանքներն. — ձեր միտքը չի գայ, դուք բոլորդ էլ ինձնից փոքր էք, մեր գիւղի ամենալաւ արտն է Աւզնոցը: Այդ տարին ամէն տեղն էլ բերքը շատ պակաս էր, հացը շատ թանկ էր, բայց մեր արտը Աւզնոց, շատ բերք տուաւ, աշխարհը զարմացաւ, կասէին իմ բախան էր, «Թագա հարսի բախտը ուղուրով էր»: Մի շարաթ լուսահոգին երկու ընկերով կը քաղէր, կը քաղէր չէր պրծներ: Եթէ մի քիչ էլ ուշանար՝ կը կծղէր, այլեւ հառիկները կը թափէին:

Ամէն օր հօտադով կէս օրին ջուր ու հաց կ'ուղարկէի նրանց ուտելու. շատ անգամ գիշերներն արտը կը քնէին, որ չգողանան խուրձերը:

Պառաւր կանգ էր առնում յաճախ, ձեռքի մեղեդիկը քաշում դանդաղ և ուժ տալիս յիշողութեան ու շարունակում:

—Այդ օր հասալը յանկարծակի հիւանդացաւ, հաց տանող չկար, Տէ՛ր Հայր, — յանկարծ ձայնը փոխեց պառտւոյ, — դու մեր հայրն ես, ամօթ չլինի ասել, դու մեր հայրն ես.

—Քա՛ւ լիցի, քա՛ւ լիցի, — մօրուքը շարժելով վրայ բերաւ տէրտէրը:

—Ես այն ժամանակ ծոցւոր էի, — դու ինք թօթուելով շարունակեց Սառան, — կապեցի հացը, մի աման էլ թան, մի կուժ էլ ջուր. կէս օրին ճանապարհ ընկայ գէշով արաւ: Արեւ մարդ կը վառէր. ճանապարհին նստելով՝ կանգնելով հասայ արաի բերան, զգացի որ աշան կը խաղար... կուժ ու հացը գետին դրի...:

Արաի հնձուրները առան լնձ, բայց չեկան. կարծեցին թէ երեւի դարձեալ կը շարունակեմ ճանապարհը: Արաի եղբին ես ունեցայ իմ առաջին դուտիկը, — սա էր՝ որ այնտեղ ծնւեց, — նա ձեռքով ցոյց տուաւ հիւանդին, — Մնացի այդտեղ, երբ հնձուրները իրենք եկան՝ մեզ երկու հոգի գտան:

— Հէ՛յ օրեր, տառ ու լսեց, լսեցին նաև միւսները:

Իսկ հիւանդը շարունակում էր իր դատանքանքը:

* *

Սառայի պատմութիւնը, հիւանդի կնոջ՝ Մարօի մէջ էլ յիշողութիւններ ծնեց և կարծես նրա պատմութիւնը շարունակելու համար՝ լնքը սկսեց.

—Դու լնձ բերիք հարս, բայց այդ ինչպէս եղաւ, զիտե՛ս, — դարձաւ նա սկեսրոջ՝ Սառային, որ զբաղւում էր հիւանդի վերմակի կզրերը դոցելով, — ես 15 տարեկան կայի կամ չկայի, գարնան մի օր ուշացայ՝ արաից վերադառնալիս. լուսնակ զիշեր էր, ճիշդ այժմ էլ կը յիշեմ: Ճանապարհը երկար էր, դուրս եկայ ճամբից, անցայ ձեր արաի կզրով: Այդ ուշ ժամանակ արաի մէջ մէկը ջուր կ'անէր: Բարձր ձայնով էլ ջրուորի խողը ձգել էր դուխը: Ես նախ վախեցայ, հետո՛ւ կանգնեցի, բայց երբ եղանակից իմացայ որ հայ

էր, շարունակեցի ճանապարհը ուղիղ Աւըզ-
նոցի եզրով:

Ջրուորը եկաւ, դէմն կտրեց ճիշդ ար-
տի կողքին:

— Այնտեղ որ քիչ բաժրժ է, բլուրի
սկզբ, — հարցուց սկիսուրը հետաքրքրու-
թեամբ:

— Հո՛ւ, հո՛ւ, ճիշտ այնտե՛ղ, հաստա-
տեց հարսը:

— Ի՛մն էլ այն տեղն էր, գլուխը շար-
ժեց պաշտօնուր:

— Յետո՛յ — հարցրեց քահանան՝ կար-
ձեա խոտաովանահօր հետաքրքրութեամբ:

— Դէմն կանգնեց սո՛ւ, — ձեռները ուղ-
ղեց դէպի հիւանդը, — սա այն ժամանակ
կտրիձ երիտասարդ էր, բխիւրը հողիւ կը
մրային. ես էլ գեղեցիկ աղջիկ էի:

Մարօն կանգ առաւ փոքր ինչ ու
ժպտեց:

— Աղջիկ, դու ինձ կ'առնե՞ս. — հար-
ցուց նա:

Ես ամաչեցի, երեսս ես դարձուցի,

առանց մի խօսք ասելու:

— Աղջիկ, ինձ չե՞ս հաճնի, ես քեզ
վաղուց եմ հաճնել:

— Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ, ուշ է, տանք կ'ըս-
պասեն. ասի ե ուղեցի առաջ քաշել, բայց
նա թեւս բռնեց:

— Աղջիկ ինձ կ'առնե՞ս, հը՞. — հար-
ցրեց նա դարձեալ, թեւս ամուր իր ասի-
մէջ բռնած:

— Որ հայրս, մայրս տան, ինչե՞ւ չէ,
թող, թո՛ղ ինձ, — կրկնեցի ե ուղեցի հե-
ռանալ:

— Բայց նա աւելի մօտեցաւ ինձ, գրկեց
ե սկսեց այնպէ՛ս համբուրել, այնպէ՛ս համ-
բուրել երեսս, ճակատս, շրթունքներս...

— Թո՛ղ, թող ինձ, ամօթ է, ուշ է,
երթամ, — կրկնում էի ես, բայց նա բաց չէր
թողնում, միշտ համբուրում էր...

Յետոյ ինձ հետ եկաւ մինչեւ գիւղ եւ
ապա վերադարձաւ:

Երկու օր յետոյ՝ դու եկար ինձ նշա-
նեցիր, իսկ մի ամիս յետոյ ես հարս եկաւ:

ձեր տուն:

Նա լուսց, վեր կացաւ հաց բերելու, որ քահանան ուտէր:

Հիւանդը աւելի ու աւելի կը անքար ու կը գտաւնդէր, յաճախ շարժում էր դարձում, որ վեր կենայ անկողնից, բայց ուժ չունէր, դարձեալ ընկնում էր, անդադար ջուր էր խմում ու գտաւիներին անուններն էր տալիս:

Դրութիւնը ծանրանում էր: Իսկ քահանան դանդաղ ուտում էր կտր հացն ու թթու մածուն, բոլորովին պաշարին՝ դիտելով հիւանդի հեւոցը:

— Տղաները Աւդնոցի աճրան են տսիք. — հարցրեց հիւանդը աչքերը բաց աւելով:

— Հո՛ւ՛ — պաշտասխանեցին միւսները, — երեկոցան կուգան, գիշերը արտ չեն մնայ:

— Ինծի տարէ՛ք այնտեղ. — բոլորովին անսպասելի կերպով չեչաեց ծերուկը:

— Ո՛ւր, ա՛րա. — զարմացան բոլորը և

իրար երես նայեցին: Բոլորը կարծեցին թէ զառանցում է...

— Ի՞մ փափաքս այդ է, ինձ տարէ՛ք Աւդնոց. — կրկնեց հիւանդը աւելի հաստատ կզանակով:

Տարութիւնը աւելի էր բարձրացել, հիւանդի աչքերը հաղիւ էին բացւում, բայց խօսք չի հասկացող երեխայի պէս՝ նա իր պահանջը կրկնում էր և աչքերը դարձեալ փակում:

Ծրճապատողները՝ ստափկ սաքութեան վերադրեցին նրա այդ պահանջը:

— Ծանապարհին կը մրտի և աւելի կը վատանայ. — պնդում էր քահանան հեղինակաւոր կզանակով:

— Դէ չու՛տ, ինձ ա՛րա տարէ՛ք, — լսուեցաւ դարձեալ ծերուկի խաբատ ձայնը:

— Չէ՛, ս՛րդի, չէ՛, — մայրը, ձեռները հիւանդի ձեռաստին դնելով ու փաղաքշելով սկսեց համոզել. — հեռու է արաք, ձա՛նապարհը ուղիղ չէ, առողջացիր, յետոյ Աստուած ողորմած է...:

Բայց հիւանդը կարծես չէր լսում նրա խօսքերը: Քիչ լսելույ յետոյ դարձեալ կրկնեց աւելի դալարացած՝

— Ինձ ա՛րա տարէ՛ք, Աւգինոյ...

Վերջին բառը դժուարութեամբ արտասանեց, չրթունքները հազիւ էին շարժում: Նրան թւում էր թէ արդէն արան է, գոմէշները սուջուկից դանդաղ քայլերը փոխում են, իսկ ինքը մածը ամուր բռնած, որքան ուժ ունի, սեղմում է, որ պէսզի խտիր գետնի կուրծքը մանի... Հողի չէրար պատուում ու մի կողմի վրայ շուռ է գալիս, իր ոտների տակը բացւում է խորունկ ակօսը, երկրորդ դարձին լեցուելու համար... ժպտում է յաջողութեան համար, և իէի հաս հաս վանկերը հազիւ բացւող չրթունքից դուրս էին սանում:

Բայց երբ չրջապատի աղմուկից ու շարժումներից աչքերը բաց էր անում, գութանի սիրուն պատկերը անմիջապէս ցնդում էր և իր առաջը տեսնում էր ան-

կողինը, քահանան, պատուներն ու աներես հաւերը, որոնք այնքան մօտիկ էին գալիս ու անկողնի վրայ բարձրանում:

— Ա՛րա, ա՛րա, — լսուեցաւ դարձեալ հիւանդի հետոյը. — ա՛խ, դուք Աստուած չունէ՞ք, իմ վերջին ցանկութիւնս է, վերջին կտակս... կտակս...

Ու թուացած դուխը դարձեալ մի կողմի վրայ թեքւեց, և այնքան յուզւեց որ քիչ էր մնացել թէ լաց լինի:

Այս վերջին խօսքերը բազորի վրայ էլ ազդեցին: Քահանան ու մի քանի պատուներ դուրս եկան փողոցը՝ դռան տուօ խորհելու:

Հիւանդի դրութիւնը իրօք ծանր էր, կարող էր մեռնել, իսկ հիւանդի վերջին խնդիրքը չի կատարելը մեղք պիտի լինէր: Որոշեցին նրան արտ տանել:

Լուրը տարածուեցաւ իսկոյն ամբողջ գիւղը, կանայք ու երախաները իրար հա-

դորդում էին իրեն հետաքրքրական նութութիւն.

— Սարգիսը արտ կ'երթայ:

— Առողջացա՞ւ — զարմացած հարցնում էին շատերը, որոնք զիտէին նրա մահամերձ լինելը:

Իսկ շատերը հարցնում էին իրար՝

— Խօ չի՞ խնթացել:

Մի սանդուղէ պատգարակ շինեցին անմիջապէս, անկողինը վրան տեղաւորեցին, հիւանդն էլ մէջը: Չորս հոգի ուսերի վրայ բարձրացրած դէպի դաշտը-շարժուեցին:

Քահանան գնում էր առաջից, իսկ շրջապատի ժողովուրդը հեռզհեռէ բազմանում էր: Թւում էր թէ մեռել են տանում թաղելու...

Գիւղի աղատտ փաղոյններից դուրս գալիս, թափօրն աւելի էր մեծացել: Կանաչք՝ երեխաները դրկերնին՝ հետաքրքրութեամբ հետեւում էին և իրար հարցնում.

— Ինչո՞ւ է գնում արտը.

— Կտակ է անում... — չնջում էր ընդհէ բերան և ոչ ոք բան չէր հասկանում:

Իսկ փոքրիկները արդէն կարծես մի մեծ տօնի մէջ լինէին, ուրախ ուրախ թռչկոտում էին, յետ ու առաջ վազում անդադար...

— Հէ՛յ, Սարգիս Բարէն արտ կը տանենք, հէ՛յ, — գոռում էր բարձր ձայնով մի չարածձի, — կը տանենք, էստեղ թողնենք, հէ՛յ — կրկնում էր միւսը կարծես երգելով:

Մայրերը թէև աշխատում էին լուցնել զաւակներին, բայց հնար չէր լինում...

Աշնան շունչը զգացւում էր արդէն, օդը ցրտել էր սկսել, դաշտի կանաչը չքացել էր բոլորովին, խոտերի երկար ցօղունները չորացել էին ու դեղնել, ողջ բնութիւնը կարծես մեռնելու պատրաստութիւն էր տեսնում...

Գիւղը սարպանջի կրծքին էր կպած, իսկ արտերը դէպի վար, աւելի տափարակ տեղ:

Թափօրը քանի առաջանում էր, այն-
քան աւելի դէպի դառնալայր էր իջնում.
հարթավայրը ընդարձակելով, աւելի հե-
ռուներն էր տարածւում, գնում, միանում
էր կապուտակ լճին, որի հորիզոններն ար-
դէն հեռո՛ւն, շատ հեռուն ձուլւում էին
ձիւնապատ լեռների շուրջանակի գծի հետ,
որոնք կարծես դուրս ցցուած ծովի խոր-
քից՝ համբուրւում էին երկնքի կապոյտի
բարձրութեան հետ:

Օրը մթնելու վրայ էր, արեւի գուն-
դը, շարժող թափօրին դէմ առ դէմ՝
ձիւնապատ գագաթների վրայ էր խոնարհ-
ւում:

Թափօրի առաջից շտապում էր քաշ
հանան, որպէսզի կարողանան լոյսով տուն
դառնալ. բայց պտտաբանի շարժիլը, մա-
նաւանդ առուներից ու ձորերից անցնելը
շատ էր դժուար:

Նախիրը բառաչելով գիւղն էր դառ-
նում:

Թափօրը անցաւ նրա միջով, կովերն

ու եղները մի բոպէ գլուխնին բարձրա-
ցրած գեանից անցորդներին նայեցին և
դարձեալ շարունակեցին իրենց կերը...

Լուրը առաջուց դնացել էր արտը,
աղաները գործերնին թողած՝ եկան դի-
մաւորելու իրենց հօրը, և զարմացած
հարցնում էին.

— Ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ բերիք:

Բայց ոչ մի համոզիչ պատասխան:

Այս ու այն արտի մէջ ուրիշ աշխա-
տողներ ու գաւթնւորներ հետաքրքրւելով
թողին իրենց գործը և թափօրին միա-
ցան:

— Հասանք, հասանք, — ճչացին չա-
րածճի աղաները, երբ քիչ էր մնացել ար-
տին հասնելու:

Ճիշտ այն բլուրի վրայ, որտեղից և-
րեւում էր ամբողջ արտը և որտեղի մասին
խօսեցին երկու պառաւները.

— Վար առէք, — հրամայեց տէրտէրը,
ճակատի քրտինքը սրբեց սև թաշկինակով
ու ծանցու հիւանդի վրայ, որը հեւում

էր ուշագնաց վիճակի մէջ :

Հիւանդը աչքերը հաղիւ բացեց, երբ պատգարակը գետին դրին, կնի՞ օգնու-
թեամբ գլուխը վեր բարձրացրեց, դիտեց
չուրջը և դարմացած՝ հետուող ամբոխին
նայեց . . . :

— Դա՛ւ է, չա՛տ լաւ, — հաղիւ մըր-
մեջեց, — ս՛ր ևն որդիքս :

Տղաները շտապով պատգարակին մօ-
տեցան և հիւանդի ցանկութեամբ վերմա-
կը փակեցին, վրան պառկեցուցին, գլուխը
դէպի բարձր, իսկ ոտները բլուրն ի վար :

— Մօտեցէ՛ք, մըրդիք, — խօսեց հի-
ւանդը աչքերը հաղիւ բռնաբով :

Հինգ, մէկը միւսից կտրիճ երիտա-
սարդներ, կարգով հօր կողքին շարուե-
ցին, իսկ ծերուկը լուռ ու մունջ առաջն
էր նայում. արար երեւում էր իւր ամ-
բողջութեամբ .

Արտի երեք եզրերից անցնում էին ա-

ռուներ առատ ջրերով : Առուների երկու
ափերին բարդի ծառերը բարձրանում էին
դէպի վեր : Տերեւները դեղնել էին, թե-
թե քամույ պոկ էին դալիս ճիւղերից ու
օրօրուելով օդի մէջ՝ գետին էին ընկ-
նում . . . :

Հիւանդը նայում էր այդ ծառերին,
յիշում էր այն օրերը, երբ իր ձեռքով
տնկում էր, դեռ փոքրիկ, մաալաշ ճիւ-
ղեր էին, իսկ այժմ, նրանք հասաւտա ար-
մատներով ամուր գետինն ևն կպկ, իսկ
լճքը . . .

Եւ անցեալը, որպէս մ' չքնաղ երազ,
չոյում էր նրա թոյլ յիշողութիւնը : Պատ-
կերները նախ վառ ու տնուշ ապա ա-
ղօտ՝ հեռզհեռէ գնում, տարածւում էին
իր արտի եզրերից հեռու, ջրի առուից
էլ հեռու, ուր արեւը լեռների գլխին էր
հանգստանում . . .

Մի բարդենու դեղնած տերեւ՝ քամուց
բշուելով՝ եկաւ վերմակի եզրին ընկաւ,
ծերունին տերեւի վրայ նայեց ու լուց . . .

— Որդի՛ք — դարձաւ նա տղաներին, — ես կը մեռնիմ, ձեզի մի վերջին խրատ. ինձի այս հողը ծնեց, այս հողը պահեց, ձեզ էլ այս հողը ծնեց, այս հողը պահեց:

Ծերունու ձայնը հողիւ էր դուրս դուրս, բառերը կտրտուում էին նրա շրթունքների վրայ:

Դեղին փոշին բռնել էր չորս կողմը, բոլորը անկողնի շուրջը խոնուած ուղում էին լսել ծերունու խօսքերը, բայց նա շատ կամայ էր խօսում:

Վերջապէս էր. թւում էր թէ հիւանդի արդէն տեղայն երեսը աւելի դեղնեկ էր, ոսկրացած այտերը դուրս էին ցցուել, մեծ աչքերը խորն էին ընկել: Ճակատի աւիտները կարծես հարթուել էին, միայն աչքերը բանալիս երբ յօնքերը վեր էր բարձրացնում՝ հաւաքւում էին և ակիքանման ծածկում լայն ճակատը: Ծերմակ մազերը բոլորովին բաց՝ չարժում էին ամենաթեթեւ հովից...

— Որդիք, քիչ լռեցուց յետոյ՝ չարու-

հակեց, դարձեալ, — իմ քրտինքը ևս այստեղ թափեցի... իմ մարմինն էլ կուղեմ որ այս հողի մէջ թաղուի...

Հիանդի ձայնը կերկրաց դարձեալ, ու երկու կաթիկ արցունք փայլեցին նրա ոսկրացած այտերի վրայ. ապա լալկան ձայնով հեկեկաց.

— Դուք է՛լ ինձպէս արէք, որդիք, Աստուած թող օրհնէ ձեզ...

Աջ ձեռքը երկարեց, գետնից մի պտուղունց հող առաւ, և դողդոջուն ձեռքերով մօտեցրեց շրթներին, բերանը դողդողալով բացաւ, ու երերացող ձեռքերով հողը բերանը ձգեց...

— Օխ, քո հոտին, քո համին դուրբան, հո՛ղ... մնացէ՛ք հողին կպած... ինձի այս տեղ թաղեցէք...

Եւ հայեացքը ձգեց դէպի արեւմուտք: Մենթարթ աչքերով նայում էր արևի կոոր գունդին, որ կարծես ծովի մէջն էր մըտնում հեքոս մղումով...

Բոլորն էլ դէպի այն կողմը նայեցին,

բայց քիչ յետոյ՝ երբ աղջամուղջը արեց,
միայն ձերուկի նայումքն էր գնացել ա-
րևի հետ միասին...

* *
*

Յաջորդ օրը, տառաջանն արշարոյ-
սին՝ արևի տաջին ճառագայթների տակ,
նոյն բլուրի փոքրիկ հողաշերտի վրայ բա-
րակ ու երկար ծուխ էր բարձրանում...
Եւ ծխի քովը, մի պառու, ծնկաչոք,
զուսը հողին կայքած, ազօթում էր...
— դա Սառան էր, որ արևի ծագումից
առաջ եկել, խունկ էր ծխում իր որդու
հողուն...

Իսկ նրա շուրջը՝ մի քանի փոքրիկ-
ներ անփայլ կերպով խաղում էին արա-
ծող գառնուկների հետ. — դրանք՝ մեռած
ձերուկի թռնիկներն էին...

(1909)

ԵՂՆՌՆԻ ԳԻՇԵՐԸ

— Չէ՛, ձեզնից ո՛չ մէկն էլ չի հասկա-
նում, ինչպէս որ պէտքն է, գուք բոլորդ
էլ սխալւում էք, — գուցե Սրտէն և տե-
ղից վեր թոռւ, աջ ձեռքը ուժեղ թափա-
հարկով։ Նա՛ որ մինչև այդ բոլորն ընա-
լէր մասնակցել վիճարանութեան, այլ լուռ
մտիկ էր արել բոլոր ընկերների խօսքերն ու
դատողութիւնները՝ շարունակեց՝ քիչ կանգ
առնելուց յետոյ.

— Կայ մի ուժ, մի զօրութիւն, որը
ևս չեմ կարող իր էութեան մէջ բնորոշել,
բայց կայ անպայման այդ թագուն հուրը,
որ նրան պահում է այսքան տառապանք-
ներից յետոյ էլ, պահում է, և այն էլ
միշտ ընդունակ դադարաբաշտան մղում-
ների։ Մի որևէ ժողովուրդ լաւ ճանա-

չելու համար, պէտք է իջնել նրա հոգու խորերը, պէտք է սալրիլ նրա մութ քաղանձաւներում, եթէ այնտեղ՝ ամենասարսափելի խաւարի ժամանակն էլ, որ մարդկային միտքը կարող է երեւակայել, եթէ այնտեղ նշմարես մի կայծ, մի կրակ՝ նշանակում է, նշանակում է...

Վերջին խօսքերը անհասկնալի մնացին, որովհետեւ դուռը բացուեցաւ և ընկերներից մէկն էլ ներս մտաւ ու տեղաւորուեց աթոռներից մէկի վրայ:

Կամպը վաւերում էր սեղանի վրայ, և սենեակի մէջ անկարգ ու ցրիւ նստած ընկերները ծխի քուրանքը բաց էին թողնում շրթունքներից անխոյժ կերպով՝ իւրաքանչիւրը խորասուզուած իր մտքերի մէջ: Արեան ընկերների մի հաւաքոյթ էր, ուր մտերմական կարծիքներ էին փոխանակում լոկ...

Բոլորն էլ տառապանքի հնոցից, արեան ու հրի միջից դուրս պրծած երիտասարդներ էին, վիճում էին իրենց ժողո-

վերդի հոգեկան կարողութիւնների ու յատկութիւնների մասին:

Խօսակցութիւնը նախ պարզ կերպով սկսաւ, բայց հետզհետէ աւելի լուրջ բնուորութիւն ստացաւ:

— Խնդրե՛մ— երկու ձեռները բարձրացնելով Արսէնը, լսեցրեց ընկերների ընդդիմախօսութեան փորձը— մինչև այժմ ես ոչինչ չստացի, մի քանի բոլեւիշտիկներ ինձի կը պատմեմ միայն մի փոքրիկ միջոցէս իմ կեանքից, եզրակացութիւնը ձեզ թողնելով: Իւրաքանչիւրը թող մտածէ ինչպէս կամենայ:

Բոլորն էլ տկանջները լարեցին, որովհետեւ բոլորին էլ հետաքրքրում էր նրա արկածալից կեանքը, որի մասին սակայն չատ քիչ էր խօսւում:

«Տառներկու ժամ անդադար կուեցի, այս տակով, Արսէնը նստեց, ծխախոտ վառեց ու շարունակեց: Նրա թուխ դէմքը, որ կանգնած ժամանակ սքողում էր լուսամտի մէջ, այժմ,

աւելի որոշ նկարուեցաւ լոյսի տակ և նրա անորոշ արտայայտութիւնը հետզհետէ կեդրոնացաւ ու վճռական դարձաւ:

«Թէ ի՞նչպէս սկսեց՝ այդ թողնում եմ, քանի՞ հազարով էին մեզ պաշարել, այդ էլ չգիտեմ, հեռանալը թնթանաթնթեր էլ ունէին, իսկ մենք տառն և հինգ հոգի էինք:

«Գիւղը սքանչելի գիրք ունէր, եթէ փամփուշաբ չվերջանար, դեռ երկար կը գիմանայի, — այդ չէ՛ կարեւորը, — ընկերներինց վեցը կոբլերի մինչև կէսօր, մի քանի կարիճ աղերք էնց կողքիս ընական... է՛հ, թողնենք մանրամասները — ամբողջ կռուի ընթացքին գիւղացիները հիանալի էին պահում իրենց, ջահիլ աղջիկները, հարսները, նոյնիսկ պառտանները քարերի միջից փորսոզ տալով հաց, ջուր էին հասցնում այն աղաներին, որ գիւղից դուրս բլուրների վրայ կռւում էին:

«Գնատակները կարկուտի պէս էին թափւում, թնթանաթնթի ոռոմները իրենց ոռնոցներով պայթում էին գիւղի երդիքներ-

րի վրայ, զօրքնու խուժոնը արդէն հեռուից մըջիւնի պէս բռնել էր դաշտը: Ի՞նչ էին մտածում կամ զգում իմ ընկերները, եթէ ասեմ, դույ՛է սխալում — բայց իմ մասին ճիշտը կարող եմ ասել, այժմ լսկ յիշողութիւնը ինձ շատ աւելի է սարսափեցնում, քան այն օրուայ իրականութիւնը, — ես կատաղել էի, գնատըր տատուած էր, ուրիշն էր պէտք...

«Հրամաններ էր միայն, որ արձակում էի, իսկ իմ ընկերները, կողքիս գնդակահար ընկնում էին, արիւնաթաթախ ճանկերով գետին էին ճանկւում, ես անվերդով փամփուշտակալն էի քանդում վրայից, հրացանը վերցնում մի ուրիշին տալիս, նրան որպէս անպէտք իր զէն էի չպարտում: Ես դադանացի էի...

«Բայց է՛դ չէ կարեւորը, անփոյթ կերպով աւերացրեց նա, երկկոյսան մութը կոխելուն պէս այնպէս կարգադրեցի, որ երիտասարդներին հետս առած, սպանուածների զէնքերն էլ անզէններին բաժնեցի,

և թշնամուց աննկատելի կերպով թողի գիւղը ու լեռը բարձրացայ: Թէ ինչ բարեկեցութիւն էր այդպէս վարուիլը իմ կողմից, այդ մասին էլ չեմ խօսի, ձեզ բարիք էլ ծանօթ է խիղճը հանգստացնելու մեղմացուցիչ պարագանք:»

Նա քիչ կանգ առաւ և ապա շարունակեց.

«Ամէն կողմ զօրքերը ցրուած էին ինձ փնտռելու, ոչ մի գիւղ մանկը հնարաւոր չէր:

«Բայց եւ իմ ետեւ թողել էի մի տաճարով գիւղի անմեղ ժողովուրդը դադարնային բնազդներով յղի խաժամուժ վոճմակի առաջ բոլորովին անպաշտպան. Բարանձաւում ապաստանած՝ երեսակայում էի այն զաւանութիւնները որ տեղի էին ունենում այնտեղ, իմ բացակայութիւնից յետոյ: Նա տանջւում էի հոգեպէս. — և նա ատամները կրճտեց, աջ ձեռքը բռնեց շինեց, սեղանի վրայ դրաւ, մի բոպէ կանգ առաւ, ապա շարունակեց. — Բայց

խօսքը մեր մէջ: Ինչ կարող էի անել, փամփուշաները արդէն վերջանալու վրայ էին...

«Չերկարեցնեմ, մի օր յետոյ, այն վայրից ուր ես կուռել էի, այո՛, չի դարմանաք, ճիշտ այն գիւղից, ուր մի օր ամբողջ՝ գնտակ էի ուղարկել թշնամուն, մի խումբ մարդիկ եկան ինձ հրաւիրեցին դարձեալ իրենց մօտ.

— Պարո՛ն, — խօսեց նրանցից առաջինը, — արի մեզ մօտ դարձեալ, ուրիշ գիւղ մի՛ գնա, ամէն տեղ զօրքեր կան, քեզ կը բռնեն, արի մեզ մօտ:

— Պարո՛ն, ճիշտ կասէ — առաջացաւ միւսը, — կուռի ժամանակ մեզ մօտ էն դուց յետոյ էլ մեզ մօտ ու մեր մէջ, գիւղն էրեցին, թալնեցին, սպանեցին, տաւան, ամա մենք էլի մէկտեղ կապրինք:

— Պարո՛ն, մենք էլ վախ չունինք, ամեն բան տարան, էլ կորցնելիք չունինք...

— Ինչե՛ր էք ասում, բացականչեցի,

դեռ վառօղի հոտը չի կարուել ձեր գիւղից, դեռ այրուած աները ծխում են, դուք ինքներդ ոչինչ չունէք ուտելու, ձեր մեռելները դեռ անթաղ են, ուզում էք աղէտը նորից կրկնուի, ուզում էք...

«Ո՛չ, պարոն. — խօսեց նրանցից վերջինը, որ աւելի մօտեցաւ, չոքէչոք գեանի վրայ տառջանալով, բոլորս էլ այլի մէջ խննու գետնի վայ ենք բաղմել, — մենք էլ վախ չունենք, ... խի դուք ջանքներ եք, կարիճներ եք, ձեզ կը դանեն, եկէք մեզ մօտ, մենք էլ վախ չունենք... ջուրը ընկնողը անձրեւից չի վախնայ...»

«Չնայած իմ ընդդիմութիւններին, այնուամենայնիւ նրանք զննողւմ էին իրենց ասածի վրայ»:

Համաձայնեցի վերջապէս մութը ընկնելիս՝ նրանց մօտ իջնել»:

Արտէնը փոքր ինչ կանգ տուաւ, կարծես ահաճութեամբ՝ մի ինչ որ անսխորժ տեսարան ուղեց յիշել, հաղաց ու շարունակեց:

«Լուսնեկայ գիւղեր էր, ողջ դաշար ծրփում էր խաղաղութեան մէջ, թռչուն չէր շարժում: Գիւղերները մեր արիւսակառութիւնն էր, ո՛վ կը համարձակուէր ֆէտալու ա՛նից դուրս դալ ա՛նից»:

«Ի՞նչոք լուսնից, այսօր աւելի դդուշութեամբ, անցանք հաբթ տախտառանով, ուր ճանիկն էր միայն ճառւմ, կանաչ խտւերը ճղմոււմ էին մեր ոտներին տակ, ու մեր քայլերը բոլորովին անձայն դարձնում: Լուսնի լոյսն էր միայն արդելք լինում մեր աղտոտ շարժումներին, հեռուից կարող էին նկատել մեզ»:

«Գիւղը այրւում էր դեռ, հեռուից լուսնի լոյսով նկատոււմ էր բարձրացող ծախը: Գիւղին մօտիկցանք, քարաշէն եւ կողեցին էր միայն կանգուն մնացել: Դէրան առաջ՝ փաքրիկ հրապարակի վրայ հաւաքուել էր ամբողջ ժողովուրդը, մեծ ու փոքրը»:

«Թշուառութիւնը լաւ հասկնալու համար պէտք է տեսնել, անպատճա՛ռ պէտք

է անանկ — և Արսէնը դարձեալ կանգ առնել, դէմքը աւելի մուսկեց, կարծես անցեալի աղետալ պատկերները նկարուեցին նրա յիշողութեան մէջ, ուզեց ցընցել, բայց իր պաշարխնութիւնը պահեց ու շարունակեց, ձայնը մեղմացնելով.

«Մեծ մասը, վստահացնում եմ ձեզ, չէր լայիս: մուսկ դէմքերով նստտել, շարուել էին պատի տակ, մի մասը վեր կացան անդերից եկան ինձ շրջապատեցին, պատու մամիկները մանաւանդ աշխատում էին իրենց դարդը անպատճառ ինձ պատմել, իրաւի, կարծում էին թէ կարող եմ մի ճար անել: Մայրեր կային, որ իրենց որդիների մահուան համար էին լայիս: Մի քանի ընտանիքներ կուչ կկած իրարու վրայ, կարծես ինչ որ իրերից կոյտեր կազմած՝ դէս ու դէն թափուել էին պատի տակերից քիչ հեռուն:

— Պարոն, գիւղը ոչինչ չթողին, պարոն, իմ աղջիկս տարան, պարոն, իմ միջուճարս սպաննեցին — խօսում էր իւրա-

քանչիւրը... և այդպէս անվերջ դանդաճներ...

«Ես տանջւում էի հոգեպէս, կուտի բոլէն այնպէս ճնշիչ չէ, սարսափը յետոյ է յայտնի դաւնում: Մտածում էի... բայց ի՞նչ կարող էի անել...:

— Նահաւանները թաղեցի՞ք, — եղաւ առաջին հարցս:

— Չէ, — պատասխանեցին կարծես միտալին — մի մասը ժամն են, ուրիշները դուքս, կ'ուզե՞ս անանկ պարոն, և սկսեցին անուններ թուել...

«Ես ոչինչ չպատասխանեցի: Ես էլ նշանակեցի նրանց հետ եկեղեցու պատի տակ: Կուտինը լուսաւորում էր մեզ բոլորիս, բոլորս իրար անհուն էինք, բոլորս իրար հրեա նայեցինք, բոլորս էլ լսեցինք...

«Գիշերացին ստան ջամլին փչեց, բոլորիս մարմնով էլ մի սարսուռ անցաւ, անթթութիւնն ու տանջանքը, վիշտն ու լուսնի լոյսը...

«Լուսթիւնը ճնշիչ էր... բոլորը սպա-

սուժ էին որ խօսեմ, բայց ի՞նչ խօսէի, ի՞նչ կարող էի խօսել, բերանս էլ չէր բացուում, ևս մտածում էի, բայց ուղեղս էլ կարծես քարացել էր...

«Թւում էր՝ թէ ինձ բերին այստեղ գտակու։

— Է՛, պա՛րոն — ճայն տուեց մեր չարքում նստածներին մէկը, որի դէմքը չի տեսոյ — ի՞նչ կը մտածես, էս մեր վերջը ընչ պիտի լինի... հը՞, մենք ի՞նչ պիտի անենք...

«Նա լուեց, լուեցին ամէնքն էլ, լուեցի նոյնպէս և ևս։ Բայց լուսնի լոյսը առկի ու լուսնի էր լուսաւորում և մեր ամբողջ թշուառութիւնը իր հսկայ մերկութեամբ ձեռք առաջն էր. և մենք իրար երեսն էինք նայում...

«Երեխաները նստւում էին, վիրաւորները հառաչում, դիւղը ծխում էր։

— Հը՞, պա՛րոն — ճայն տուեց միւս կողմից մի ուրիշը — մենք ի՞նչ պիտի անենք...

«Եւ դարձեալ լուսնին... և լուսնը մեզ բոլորիս լուսաւորում էր...

«Կարծես կապար էր այս լոյսն էլ, ամբողջ մթնոլորտն էլ, որ այնպէս սառափկ ճնշում էր ինձ վրայ։

«Հազար տնդամ գլջացի այդտեղ գալուս, ուղում էի փախչել, բայց ի՞նչպէս, ո՞ւր...

«Եւ երբ մի վիրաւորի հառաչ կամ աղնքայ էր ակամջիւս հասնում, ևս ամբողջ մարմնով սրտիւմ էի։ Նայում էի գետին, առաջն սողունների պէս գետնի վրայ դուռում էին քաղցած երեխաներ, մայրերի փեշերին փաթաթւում, հա՛ց աղաղակում։ Գլուխս վեր էի բարձրացնում՝ այբող աղների ծուխն էր քուլայ քուլայ երկինք բարձրանում և այդ բոլորից յետոյ՝ բոլորը միասին կարծես խօսքները մէկ արած՝ ինձ հարց էին տալիս։

— Մենք ի՞նչ պիտի անենք։»

Արտէսը, կարծես իր այդ անկախների վիճակը պատկերացնելու համար թեւերը

խաչածն ծաղկեց կուրծքին և մի րոպէ մնաց լուռ, ապա շարունակեց խատորէն.

«—Բայց ի՞նչ էք կարծում, նրանք որոշել էին իրենց անակիքը: Առաջ եկաւ մի ալեհեր ձերուկ, կանգնեց կեղքանում, ճիշտ իմ դիմաց, ձեռները բարձրացուց, ձերմակ մօրուքը չոյեց, ապա աջ ձեռքը մէջքին դրաւ, ու գլուխը ծռած՝ երեսիս նայեցաւ.

—Դու՛ն, պո՛րան, կը սրարծննաս թէ զխանական ես, քեզ կը հարցնեն ի՞նչ պիտի անենք, պատասխանի՛ր, բայց դու չէս կարող պատասխանել, դեռ չա՛տ բան կայ որ նոր պիտի սորվիս:

Նա խօսում էր ծանր և հպարտ շեշտով,

—Ի՞նչ կը խոչտ, պարո՛ն — շարունակեց ձերուկը ինձ ուղղելով խօսքը.—մեր երկինքով չա՛տ ամպեր է եկել, կարկուտ թափել, անցել գնացել... էս մաղերով՝ — ձախ ձեռքը տարաւ գլխին — չա՛տ քամիներ է անցել... էս աշխարհ որլի՛ն է

մնացել... այսօր կորցնելիք էլ ոչինչ չունինք... մենք գիտե՛նք ինչ պիտի անենք...

—Դէ՛ այժմ սկսեցէք, ս'ըղիք, — զօրավարի շեշտով հրահայեց նա, դիմելով հնուուն կեցող մի խմբակի:

«Եւ մի քանի րոպէում՝ կիսավառ գերաններ ու փայտի կտորներ իրար վրայ դիզուեցան փոքր հրապարակի մէջտեղ: Ծուխը սկսաւ բարձրանալ, ճաճանչաւոր բոցը աւելի լուսաւորեց տանջուած դէմքերը և ցնցատիներով հաղիւ ծածկուած մարմինները. ամէնքն էլ շարժուիլ սկսան իրանց տեղերից: — Եւ յետոյ, չի գիտեմ որ տեղից, հրապարակ եկաւ դհօն ու դուռնան:

«Կոչաւ ու անդնդային ձայնը յանկարծ թնդացրեց օդը, փայլերն պարն ու քրքիչը սկսաւ, ահաւոր արիւնից յետոյ...

«Ցնցեցի, փղձկեցի, չգիտեմ ծիծաղեցի՞ թէ լացի. վեր թռայ, հեռացայ խմբից և դիմեցի դէպի մօտակայ բլուրը...

«Դիօյը թնդում էր, զուռնան ճչում,

և ժողովուրդը, կին ու աղամարդ, շուրջ պար բռնած դառնում ու դառնում խօսական ոգևորութեամբ...

«Եւ կրակէ լեզուները սօրապատրոս երկինք էին բարձրանում, ոգևորութիւնը հետզհետէ կատաղութեան էր փոխւում, դէօշի գեռոյը և գլխահայի ճշոյցը մարտական լեռնի սր խեղդար խնկթութիւն էր ներշնչւում, կատաղութիւնը ստատկանում էր. արեան ու արջունքի գինովութիւնից՝ թռչկաւում էին գեանից բարձր, օրքան հնար էր, ձեռների ու մարմնի ալքանդակ շարժումներով իրար էին գերազանցում, ցնցոյթները թափւում էին մարմինների վրայից, ամբողջ կսկերջով արձակւում էին վաշքների աղաղակներ, դրոնց միանում էր մանուկների լացը և կիտամեռ վերադարձների աղեխարշ վայնասունը...

«Եւ հեռուից տեսնում էի այս բոլորը:

«Լուսինը լուսաւորում էր, և կրակը աւելի էր գունաւորում վայրենի համարզը իւր յուսահատ գեղեցկութեամբ, երբ մարդիկ քրքում են, ապրում են ուրախու-

թեան արբեցութեամբ, երբ այլևս ոչինչ չունին կորցնելիք, ոչինչ...

Աստղերը պէժին էին տալիս երկնքի կապուտակի վրայ, իսկ կախարդական պարը գեռ շարունակւում էր...

... Արշարոյսը բացուելու վրայ էր...

Մենք պէտք էր թաքնուէինք...

... Արտներ լռեց, ներկաներից ոչ ոք ոչինչ չէր տեսնում: Քիչ չեալ՝ ընկերների մէկի մէկի վաշտակցան սննդակից...

(1909)

ԴԱԽԱՃԱՆ ԿԻՆԸ

(Ձեռքս խնկած յիշատակարանի թերթիկները թէև մեծ մասը փակ էին խոնավութիւնից, բայց կարողացայ քողել հետեւեալ կտորը։)

«Մատենութիւն էլ է անուան».— սկսու վերջին օրերը լուր չբջել հատարակութեան մէջ։

Մատենիչը մեր գլնւորներից մէկի կլինէր։ Ո՞վ չէր ճանաչում Այթմունին, նրա գեղեցկութիւնը ողջ զաւառում անուն ունէր, իրենց գիւղի զարդն էր նա. մեծ, պատուաւոր ընտանիքի էլ աղջիկ։ Բայց իր նամուսն էլ, իր գերդաստանի նամուսըն էլ նա գեալին զրեց այն օրից, երբ քիւրա յայտնի աւաղակ ու չարագործ Սհօի հետ նրա քէօկը փախաւ։

Կսկիծը մեծ էր բոլորի, բայց առաջին փախուստի խայտառակութեան վրայ մի երկրորդն էլ աւերացաւ.

— Նա մատնիչ է.— սա արդէն սոսկացնում էր բոլորին, ծնողները ամօթից գեալին էին անցնում. ողջ գիւղը, ողջ համայնքը զրգոնում էր, և նրանից իբրեւ մատնիչից՝ փախնում էին, նորանոր աղէտներ էին սպասում...։

Հաւարն ինձ ընկաւ։

— Մի ճա՛ր, պարո՛ն Լեոն, — աղերսում էր ամուսնու եղբայրը Ահարօն, դէմս կանգնած իր ընկերների հետ.— նա մեր նամուսի վրայ թքե՛ց, նա մեզ խայտառակեց, սպաննեց, մի ճա՛ր, պարո՛ն, այդ սատանայից ազատուելու։

— Մեր տան միջից մատնիչ, Տէ՛ր Աստուած.— մաղերը փետում էր ծերուկ մայրը.— թող ևս չուտ մեռնէի, և այս բանը չտեսնէի, չլսէի...։

Իսկ ամուսինը, Արտաշ, բոլորովին լուռ, մի անկիւնը նստած՝ ուղիղ գեալին

էր նոյնում:

— Յեղափոխական դատաստանը անդուք է, սլ կուզէ լինի. — կարուկ կերպով յայտարարեցի ես, — դաւաճաններին, մասնիչներին մա՛ն է, ուրիշ ոչինչ:

Մայրը աւելի սկսեց լսել թէ մադկերը փետեկ իսկ հայրը, մի ծերուկ՝ խորխոր գիմպոծերով, տեղից վեր կացաւ, դէպի դուռն ուղղուեցաւ ու շեղակի գէպի ինձ դարձաւ:

— Նա է՛լ իմ աղջիկն է՛, է՛, աղջիկն է՛, արե՛ք, ինչ որ արդար է՛...:

Վճռակամութիւնը գործի յաջողութեան կէտն է գրեթէ. ուստի հրամայական ձեռով Ահարանին դարձայ:

— Վերջուր քեզ հետ ընկերներ մեր ամենակարիշ աղաներից, ինչ գէտով էլ լինի, մինչեւ երեք օր այդ քամ աղջիկը կամ իր գլուխը իմ ստաջ պիտի լինի:

Խիստ էի խօսում, բայց զգում էի, որ նրանց սրտից եմ խօսում: Մի խօսքի էին սպասում, որ ամէն զոհողութիւնով

կրենց ճակարկից մտքէին այդ արատը:

Ես չէի տեսել Ալթունին, բայց ում հետ որ առիթ էր լինում խօսել նրա մասին, աստաղեկական գոյներով էին նկարագրում նրա գեղեցիկութիւնը. իսկ շատ յաճախ՝ երբ այդտեղ խօսք չէին գտնում նկարեղութեամբ հառաչող, նրա գէտքը, նրա անուշ լեզուն. — շրթունքները խածում էին, և հայեացքը անխոյժ՝ հեռուները ձգած՝ գլուխը շարժում աջ ու ձախ — ինչպէս անուամենամէն անգամ՝ երբ մի անպատմելի սքանչելիքի մասին են յիշում:

Այնքան էր խօսում նրա մասին, Ալթունի լու և վատ յատկութիւններու մասին, որ հեաղհեաէ իմ էլ հետաքրքրութիւնս շարժել սկսաւ, և ցանկութիւն ծնեց մէջս անպատճա՛ռ տեսնել նրան:

Դրա համար էր գուցէ, որ վերջին օրը երբ ամենախիղաղ փորձը պիտի տեսէին, երբ հարկւրին իննսուներ հաւանակա-

նութիւն կար, որ հենց այդ փորձի ժամանակ կարող էր սպանուել, յատուկ պատուիրեցի տղաներին որ աշխատին ամէն կերպ, ողջ ձեռք ձգել ու փախցնել:

Նոյն գիշերը ես իմ խմբով անստաւ բարձրացայ:

Կէս գիշերն անց էր արդէն. բոլորը քնել էին կանաչ խոտերի վրայ փռուած, հերթապահ զինուորներին էլ արձակեցի քնելու:

Իմ քուներ չէր տանոււմ. ես միայնակ շրջոււմ էի ծառերի ստուերների տակ, կանաչ խոտերի վրայ կոխոււմ էի լուսնոյ՝ ձիւղերից արձակած՝ ստուերները, այդ ընդհանուր խորհրդաւոր լուսթեան մէջ մռայլ մտածումներով սպասոււմ էի ձեռնարկի ելքին:

Այթունի գեղեցկութիւնը լուրջ կերպով զրադեցնում էր ինձ, առանց տեսնելու՝ մի տեսակ համակրութիւն էի ըզգոււմ դէպի նա և իբրեւ դաւաճանի՝ նրա ստանալիք պատիժը՝ սկսել էր մտատան-

Չաթիւն սրտաճառել ինձ:

Զեւնարկը համարձակ էր ու վտանգաւոր, արդիւնքը կարող էր աղետալի լինել ու միայն գնացողների համար, այլ ընդհանրապէս, տարածուել և շրջանի վրայ, ու կոտորածների և կոխների նոր դուռ բանալ:

Սոի պալատը, որ դուռ քրդարնակ մի գիւղի կողքին էր լեռան լանջին կապած՝ շրջապատոււմ էր բարձր պարիսպներով ու ամուր դռներով: Տանեկակ Քիւրտեր զինուած՝ միշտ հսկում են գիշեր ու ցերեկ աղայի ու իր կանանց պահպանութեան վրայ:

Սպասոււմ էի անհամբեր... համբոււմ էի քայլերս, երեւակայոււմ էի քէօշկ մանկը՝ ընդհանուր երկու կողմից, վիրաւորներն ու ռաքանուածները, բայց Այթմունը...

Եւ նրա վրայ կանգ էր առնում երեւակայութիւնս, ինքս ինձ համոզոււմ էի, թէ կարող են կենդանի փախցնել, բայց չափ զգուար էր թւում այդ, և ես մի

կողմից ուրախանում էի, որ եթէ ապահովեմ, գործը այդպիսով էլ կը վերջանար և գայթակղութիւնը կը վերնար մէջանայր. իսկ միւս կողմից անորոշ, սիրտ հազիւ ծակաղ կսկիծ էի զգում, թէ ինչո՞ւ մի անգամ զոկէ չտեսնեմ նրա այդ քոն թով-չական զեղեցկութիւնը...

Մեր տեղը ընդամեն մի քանի ժամուայ հեռաւորութիւն ունէր Մհօր քէօշկից, այնպէս որ՝ ազատուելուց յետոյ՝ զեռ լոյսը չբացուած նրանք մեղ մօտ պիտի լինէին։ Իսկ եթէ մինչև առաւօտ չդառնային, նըշանակում էր կոտորուած են բոլորը և նոր վրէժինդրութիւնների նոր դաներ էին բացուելու...

Ժամացոյցին նայեցի լուսնի լոյսի տակ, զեռ բաւական ժամանակ կար լուսանալու։

Գիշերուան խոնաւութիւնը աւելի ու աւելի զգալի սկսաւ դառնալ. փաթաթ-ուելի, երեքտակ պատրոնտաշը աւելի սեղմ կապեցի և քայլերս աւելի արագացրի։

Ականջներս լարած՝ լսել էի ուզում մի շուկ, որ մերոնց նշանի աղբարարը լինէր. բայց ոչանում էր. իսկ ես աւելի անհամբեր էի դառնում. ստատիկ փափաքում էի ծխել, բայց կրակի երեպուց զգուշանում էի։

Մէկ մէկ կանգ էի առնում, հեռուն, ծառերի վրայ չարժեղ թռչունների թըր-փըրացը ս ե մէկի մօտենալուն նշան համարում. բայց չուստով տմէն ինչ լուսւմ էր և նորէն՝ նոյն ստուերոտ խաղաղութիւնը։

Վերջապէս...

Սիրտս թրփրտաց. հեռուից, չառ հեռուից արձագանգ տուաւ անտառի խորութեան մէջ ինչ որ գայլի ունոց...

Դա նշան էր թէ մերոնք են...

Քնածներից երկուքին արթնացրի և առաջ զրկեցի շտապով ստուգելու, իսկ ես դարձեալ անհամբեր սպասում եմ փոքր ինչ թեթեւած. բայց ուղեղումս բեւեռուել է դարձեալ նոյն հարցը. — «Այլթուներ ո՞ղջ

է արդեօք, թէ սպանուած, վախճրին թէ չի յաջողեցան»:

Ունայի ձայնը հեռզհեռէ մօտենում է. և իր ընդհատ ընդհատ կրկնումներից եւ հաստատ համադրում հոմ, թէ մերմեր են:

Եւ էլ առաջ շարժուեցի դէպի ձայնը, և ոհո մի խումբ ստուերներ, որոնք մօտենում են դանդաղ քայլերով:

Մի ծառի հաստ բուն ինձ պատասպանեց իւր չուքի տակ, այնպէս որ խումբը իմ մօտիցս անցաւ՝ սուսնայ ինձ նկատելու:

Նա էլ հեաններն էր... խմբի մէջտեղ, երկար ու լայն պարեգօտը փռում էր դեպին, երևի արդեօք էր լինում նրա քայլերուն, թևերը թէև կապուած էին, բայց դարձեալ հպարտ ու սկզբնաւ քայլուածք ունէր: Դէմքը, աշտոս, չկարողայայ տեսնել:

Զինւորները բոլոր արթնացել էին արդէն: Այլթունի թևերը արձակել տալուց յետոյ՝ սուսնաձայնի խմբից հեռու մի սրբալիւս հակողութեան տակ հանդատանալու:

Բայց չուքնակի ծաղապատիկ նրանեցինք կանաչի վրայ. նոր եկողների ուրախ արամադրութեան չափը չկար, ծիծաղով ու հաւոցով պատմում էին, մէկը միւսին բերնից կարկառով պատմութեան թկը...

Երեկոյեան կողմը, երբ դեռ դռները բացուելն չէին կաշարակ, իրենք յանկարծ՝ որպէս հիւրեր մտնում են քէշկը. մէկը բարձրանում է խկոյն կանանցը, մինչ միւսները դռների վրայ պահապան կանգնում: Վեր բարձրացողը, Ահարան՝ գտնում է Ալթունին, ասորձնակով մահ սպառնում անդնուտողը կիճէ ճամաձայնի փախչել իրեն հետ. համաձայնութիւնը տանում և մինչ հաղիւ իրարանցում բնկում է քէշկի մէջ, երբ իրենք դռների վրայի մի քանի պահապաններին պաշտնաճար փռում են դեպին, թռչում են դեռ եւս դռների վրայ պատրաստ կեցող ձիերի քամակը ու սրարչաւ հեռանում խաւարի մէջ դէպի անտառ:

—Այնտեղ վար իջանք ձիերից, և այժմ ահա քո ստաջն է այդ քամը...

Այսպես վերջացրեց խօսքը Ահարոն:

*
* *

Դժուար էր հետաքրքրութիւնս դասել. ուղում էի անպատճառ տեսնել նրան, որ քան կարելի էր շուտ, և զլիսաւորապէս դրա համար, առանց սպասելու միւս օրուն՝ առանձնացայ Ալթունի հետ սուբակում հարցաքննելու համար:

Խիստ ու հաստ ծառերը երկուքիս շուրջը, կոր ցանկապատ էին կաղմել. կարծես մի շինարար ձեռք այդպէս էր հարգադրել. վերեւ, ճիւղերի միջից երեւում էր տառազարդ երկինքը, իսկ լուսինը՝ մեղ լուսաւորում էր իւր աղօտ լոյսով:

Ես նստեցի մի փոսած ծառի կոճղի վրայ՝ դէմքս խոժոռած: Այդպէս էր իմ բնաւորութիւնը, առաջին բոլէին խորին լուսթիւն էի պահում, որովհետեւ

փորձով զխտեմ, որ ոչ մի խօսք, ոչ մի ճառ, ոչ մի զայրոյթ, ոչ մի ազաղակ չի ազդի և չի կարող ազդել աջնպէս, ինչպէս խորհրդաւոր, լուրջ լուսթիւնը սարսափելի հայեացքով:

Իսկ նա կանգնել էր զիմացս մահապարտի տխրութեամբ, ձեռները կրծքին ծալած:

Այս անգամ իմ լուսթիւնը ստորաւ կանից տակի տեւեց, չզխտեմ ինչ զդացմունք, գուցէ նրա գեղեցկութեան համբաւը, արդելք էր հանդիսանում նրա երեսին համարձակ նայելու:

Մի թոյլ կին էր իմ առաջ կանգնած, և նրա կեանքն ու մահը իմ մի խօսքից կախուած. ևս զգում էի իմ ուժի առաւելութիւնը իր վրայ... բայց նրա գեղեցկութիւնը...

Ամենատարատիկի ոճբազորճներն անգամ ինձ մաղաչաւ երկիւղ չեն ազդել դէմ առ դէմ զայն՝ իմ կեանքի վերջանալու զխտակցութիւնը ինձ ոչինչ էր թը-

ւում ամէն անգամ, երբ մի անհատական
կուսի մէջ էի մանոււմ, բայց որտեղ համարեա-
կազմակերպութիւնը ինձ մի ինչ որ ան-
որոշ սարսուռ էր ազդեւած...

Մասնում էի, — սրտազնայն սիրտ հար-
ցուցարար, երբ նա կախ դրած գլուխը
վեր բարձրացրեց և չեղտակի երևաւ նայ-
եց: Զգալի նրա ուժը ու իմ հայեացքն էլ
ուղղուեցաւ դէպի նա:

Լուսնի լոյսը տառնայ մի տառերէս ք-
ղզիկ էր նրա ամբողջ հասակը — մի չի-
նարի ծառ ճոխ տերևներով, ճառած և գէձ-
քը, սե ու մեծ աչքերով, արծաթի քիչ
կոր քիթով և բարակ յնքերով փառա-
պատկն էր կազմում այդ չինարի նրբա-
թեան ու փարթամութեան, մամուլէն ճա-
կատի հրաշարարիչ շուրջանակի սրտաւած
էր արծաթ ու սկի դրամների շարքով և
մի թափանցիկ չղարչ միայն ծածկում էր
սկանջի սկիւնները, և առտա թխաղոյն
մաշկը:

Նա չէր խօսում, բայց սուր աչքերը

ուղիղ վրաս էր յառել, առաջին անգամն
էր կեանքիս մէջ, որ ուրիշի հայեացքն ու
լուսնիւնը ազդում էր ինձ վրայ:

— Դու մասնի՞չ ես — խղիւղի ես լուս-
նիւնը, վերջապէս:

Ո՛չ, — պատասխանեց նա վճռական
չեղտով:

— Ինչու փախար Սոփի հետ:

— Սիրում էի նրան, պատասխանեց
նա նույն վճռական աճառով:

Նւ նրա այդ խափառ պատասխանները
աւելի էին դեղնեցրաւում նրան. ծնօտը
զրկէ աւելի միանում էր կոկորդին, երբ
պատասխանները տալիս՝ գլուխը հար-
տաթեւաճ էր և էր առնում. իսկ բերանը
այնքան փոքր էր, որ կարճէս մի կարմիր
նեղ ժապուէնի կտոր էր ծնօտին փակցուած:

— Դու ճիշտ պատասխանիր իմ բոլոր
հարցումներին, խոստովանիր բոլորը, բո-
լորը, ինչ որ արել ես, ինչ որ խօսել ես: Դու
խօսու ծանօթ ես յեղափոխական դատաս-
տանին, ոչ մի կեղծիք չի ազատուի նրա

ձեռքից:

— Բոլորը կասեմ, բոլորը. պարոն Լեւոն, ոչ մի բան չեմ պահի:

— Դու ի՞նչ մասնութիւն ես արել:

— Ես մասնութիւն չեմ արել:

— Սո՛ւտ ես խօսում.— դայրացայ ես — դու զիտեա որ բաւական է մի խո՛սք, և քու կաշին ողջ ողջ կը քերթեն. դու խօսանալով ես ինձ, լսե՛լ ես իմ անունը:

Ծռենկի իջաւ Ալթունը, զեանաքարչ մօտեցաւ ինձ: Նրա դեղին պարեգօտը փռուել էր զեալին ընդարձակ տարածութեամբ, գլուխը բարձր երկու ձեռները իրար կցած, կարտալի վիզը դէպի ինձ երկարելով, սեւ աչքերը ակնապիչ՝ ուղիղ և լսելիա ձգած՝ կարծես երգում էր.

— Ես մասնիչ չե՛մ, պարոն, ճիշտ է, ես փախել եմ քիւրա Սօփ հետ, որովհետեւ նրան սիրում էի զեւ մանկութիւնից: Երբ նա կատաղի ձին տակին, հրացանն ուսին՝ մեր գլուղովն անցնում էր, ես ըստանշանում էի նրա վրայ. և երբ մեծա-

ցայ, մեր շարարերութիւնները աւելի սերտացան, և որովհետեւ իմ մաքղուն չէի սիրում, փախայ նրա հետ: Ես մասնիչ չե՛մ, պարոն, ես սիրում էի...:

Նա խօսում էր տղաշական ձայնով և աշխատում էր ելթէ ոչ համոզել, դէթ տղու վրայ:

— Մի տա՛ր, եթէ դու մասնիչ չես, ապա ո՞վ բռնել տուաւ ձեր գլուղի գլխւոր Սահակին... Ապա թուեցի մի քանի անուններ, որոնք բոլորը ենդադրում էին թէ սրա մասնութեան հետեւանքով են բռնուել. — Սօն սրտեղից խնայու, որ նրանք յեղափոխական են:

Ալթունը աւելի մօտեցաւ ինձ չաքէչօք: Այժմ նրա դէմքը ուղիղ առաջ՝ երեսիս էր նայում:

— Այդ ճիշտ է, պարոն, — անմիջապէս պատասխանեց նա, երբ ձայն կայեցի, — և Սօփն առել եմ մի քանի անուններ, բայց ես չեմ մասնել. ճ, դու երկտասարդ ես, պարոն, — այս առիթով ձեռները

զրաւ ծնկներէս, ես մի թեթեւ սարսուռ զգացի, — գիտե՞ս թէ ինչ է նշանակում սէր, դու սիրե՞լ ես երբ և իցէ — ես զարմացել էի նրա այդ աստիճանի համարձակութեան վրայ, բայց և այնպէս լսում էի, — դա խենդացնում է մարդուն, խենթացնում, — և արցունքի կաթիլները փայլելին նրա մամուլէն այտերի վրայ, աչքերը լեցուեցաւ գուլալ հեղուկով, որը աւելի գրուիչ դարձուց նրա հայեացքը.

— Ես սիրում էի նրան խենթի պէս, — շարունակեց նա, փոքր ընդմիջումից յետոյ, — այնպէս խոր գիշերներին երբ միասին քնօչկում նստած խօսում էինք որպէս մտերիմներ, որպէս բարեկամներ, որպէս սիրահարներ. ես այդ բոլորներէն բաց եմ թողել իմ բնիկից մի քանի անուններ, բայց ես մտանիչ չեմ, պարո՞ն, ես սիրում էի:

Նա ուղիղ երեսիս էր նայում կրակոտ հայեացքով: Որքան զխառում էի նրա նուրբ գիմազիծը մօտիկից, այնքան աւելի գե-

ղեցկանում էր և իրօք նա մի հրաշալիք էր: Լեռնային վայրի բնութիւնը օժտել էր նրան ամեն տեսակի ճոխութեամբ, ինչ որ ժողովուրդը պատմում էր նրա մասին, դեռ պակաս էր. և ինչո՞ւ զարմանալ, որ այդ չքնաղ արտաքինի ասկ թաղնուած լինէր մի սիրտ՝ անհուն սիրոյ հրդեհով վառուած . . . :

— Լա՛ւ, ուրիշ ինչ մտանութիւններ ես արեւ, — շարունակեցի ես հարցաքննութիւնը:

— Դու միշտ նոյնը կասես, պարո՞ն, ես մտանիչ չեմ, ես սիրող եմ, սիրո՞ւղ, կը հասկնաս ինչ կը նշանակէ սիրել, — և աչքերէս միջից ուղում էր պատասխանը ըստանալ, — կը սիրեմ կարիճին, քաջին — և նա այս խօսքերը արտասանում էր այնպիսի վայրենի, բայց խոր արտայայտութեամբ, որ անկարելի էր չի գրաւուել:

Նա չբաւականացաւ միայն զիմացս նստելով, ձեռները, որ մինչև այդ ժամանակ ծռակիս վրայ էր, վեր բարցրա-

ցրեց և քնքուշ շոյումով փաթթուեցաւ Վզիս...

Արիւնը գլխիս խոնց, նրա շունչը զգում էի ճակատիս վրայ, կրծքի տրտղ բարախուճը զգում էի ճշդութեամբ: Նա ուղիղ աչքերիս նայեց և ամենայն համարձակութեամբ ճակատս համբուրեց.

— Դու է՛լ ևս կարիճ, այժմ քե՛զ եմ սիրում...

Նրա տաք համբոյրը աւելի գինովցրեց ինձի. առաջին րոպէին ևս էլ թուրացայ, ուզում էի կարծես անձնատուր լինել նրբան: Իմ մէջն էլ զարթեց երկար ժամանակ դադարած կիրքը մի կատաղի թափով, քիչ մնաց իմ չրթունքներն էլ նրա արցունքառ աչքերին փակչէին, երբ չգիտեմ ի՞նչ ուժ, յիշեցրեց ինձ իմ ու լինելը: Մի անախորժ կսկիծ զգացի, բայց ուժեղ ժեստով հեռու մղեցի նրան գրկիցս:

Այլթունը չէր ուզում բաժանուել Վզիցըս, որ ամուր գէկել էր... ևս աւելի կատաղեցի, ապառախների մի քանի ուժեղ

հարուածներ իջեցրի նրա երեսին, վեր թռուայ կանգնեցի, ու յուզուած՝ շուրջս նայեցի, ոչ ոք չկար. իսկ Այլթունը ընկել էր գետին՝ երեսը ծածկած երկու ձեռքերի մէջ:

Նրան գինուորների պահպանութեան յանձնեցի, իսկ ևս առանձնացայ բոլորովին:

Յաջորդ օրն էլ մենք անտառն անցուցինք, միայն քաշուեցանք աւելի ներսերը:

Քարքէ լեռան ընդարձակ փեշերը երկար տարածութեամբ ծածկուած են անտառների խիտ ցանցով, նրա մութ ու ստուերախիտ խորքերը միայն վայրի գազաններին է ծանօթ: Վայրենի բուսականութիւնը իր ամբողջ ճոխութեամբ տնտն է այդ ստորաւանջերի վրայ ազատ հողմերի, հեղեղի պէս թափուող անձրեւների տակ:

Յեղատիտական խմբակները երբ այլ ևս անկարելիութիւն են ունենում գիւղեր բռնում կամ դաշտում ապաստանելու, այս

մութ ծմակներն են ընտրում իրրե տապ-
հով վայր, ուր ոչ կառավարութեան թըն-
թանօթները կարող են հասնել, և ոչ էլ
խուժանի սպառնալիք...

Այս անմարդկայի ծմակները տմրուջ
չըջտիայքի ժողովրդեան վրայ ինչ որ
խորհրդաւոր ստրտաի են տարածել և ոչ
ոք կը համարձակի մուտ գործել այդ բնա-
կան վայրենութեան գիրիւն:

Այթունի փախուստի լուրը միւս օրը
կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ
ողջ շրջանը: Բոլորը նրա մասին էին խո-
սում, քիւրան էլ, հայն էլ, այդպէս էին
պատմում եկող սուրհանդակները:

Քիւրտերը ընդհանրապէս զայրացել
էին և իրենց համար անպատուութիւն էին
համարում յեղափոխականների այդ քայլը:
Իսկ հայերը բոլորը ուրախացած, սպասում
էին աւելի ուրախալիկին, — Այթունի մահ-
ուան յայտարարութեանը:

Եւ առասպելներ էին շրջում բերնէ-
բերան, նկարագրում էին մանրամասն թէ

ինչպէս պիտի սպանեն Այթունին, կաշին
քերթեն և շների առաջ ձգեն նրա մար-
մինը. թէ պէտք է կարեն նրա լեզուն, որ
համարձակուել էր մասնութիւն անել,
կրակով պէտք է այրելին այն շրթունքնե-
րը, որ քիւրտ աղային համարյոք էր տուել,
և այդ բոլոր անողը՝ պիտի լինէի ես:

Իսկ շատերը արդէն խօսում էին այդ
տաճնի մասին իրրե կառարարած իրողու-
թիւններին:

Սարաաիկի է ժողովրդական դատաւ-
տանը, նա չի ճանաչում ոչ մի մեղմացու-
ցիչ հանդամանք, երբ իր դարերով նուի-
րագործուած պատիւի համակցողութիւնն
է արատաւորած, երբ մանաւանդ պատ-
ժուողը ինքը չէ, այլ մի անհատ, իր մի-
ջից, այդ զէպքում նա այլեւ օտար է
նրան խաչ պէտք է հանել, որպէս զի հա-
տարակական խիղճը հանգստանայ:

Սակայն ես ինչ էի մտածում. հասա-
րակական կարծիքը անպայման ահազին
նշանակութիւն ունէր իմ գործկակերպի

Վերայ, ևս մասամբ դէժ՝ պէտք է բաւարարեալ լինի միայն տայի հասարակական պահանջին, եթէ ոչ, նոյն պատասխարութիւնը, նոյն վճիռը կարձակուէր իմ դէմ: Այդպէս է միշտ ժողովուրդներու հասկանութիւնը:

Այթուներ, ի հարկէ, որոշ չափով յանդանք ունէր, բայց մէջ միջնայի, որքան և բնականայում էր ժողովուրդը: Նա սիրել էր քիւրաքին, — իմ տեսակետով մի շատ բընական բան, բայց դա նոյնիսկ ոճիր էր ամբողջ ժողովուրդի հասկացողութեամբ:

Փորում էի ուղեգն մեղմացուցիչ հանդամանքներ գտնելու նպատակով, որպէսզի՝ կարողանամ Այթուին դէժ մահուանից ազատել. նրա հրաշալի մարմինը անշունչ մի դիակ չդառնայ...

Զայրոյթի բողբոջներ թէև շատ բիրտ կերպով վարուեցի նրա հետ, բայց յետոյ զզջացի արածիս վրայ: Նա մասնւում էի նրա մասին լուրջ կերպով, բայց ոչ ոքի ոչինչ չէի ցոյց տալիս...

Նրա գեղեցկութիւնը իմ հոգին էր

Թափանցել՝ և այս վայրի լեռներում, վայրի անտառներում, ուր բնութեան ուժեղ զարկն է զգացւում երկրադնոյի երակներէ մէջ, ուր աւելի որոշ կերպով ևս զգում, որ ապրում է, կեանքն է ապրում ամբողջ օրէնքերը իւր արեւներով, մարգարիներով օռ աստղերով, ինչո՞ւ, ևս քար պիտի կրտաքէի ժողովրդական գաղափարների համար, երբ անանկ, իմ քով մի հիւրի կար, որի փրար ինձ համար կարող էր բարախել չէնց այն բողբոջ, երբ ևս ցանկայի:

Կէսօրուայ տօթի դէմ զովանում էինք կանաչ խոտերի միջով գլզան վազող սղիւրների ջրերով, որոնք խոտերի առաջ պահուրտած՝ միշտ զնում էին ու զընում...

Այսօր մեր հայր շատ ուշ բերին, անասում շատ էին փնտուկ և մեզ հաղիւ էին գտել: Գլզի չոր հաց էր մեր ուտելիքը, ջրի մէջ էինք զնում և երկար պահում, մինչև կակղէր, և յետոյ միայն կա-

րողանում էինք ուսակ, ստանց դրանք
ստամ չէր կարի:

Չմտալացայ մի հայ էլ հրան ուղարկե-
կերու, մի տեսակ հողածուխին ունեի գե-
պի նա, ուղարկեցի ու մտառկայ լեռնից
նրա համար ձիւն բերել սուեւ. բայց հար-
կաւ այդ բոլորը կարգադրում էի այնպէս,
որ ոչ ոք ոչինչ չգտար, չկատարէր առ-
գամ...:

Երեկոյեան կողմ ուղեցի հարցաքննու-
թիւնս շարունակել դարձեալ, եւ կանչեցի
երկու պահապաններին, որոնք Այթուհի -
կեցած ծմակի մօտերն էին տեղաւորուած -
եւ մօտեցայ:

Արեւի վերջին ճառագայթները ծաւերէ
բունների արանքներից ներս էին թափան-
ցել. ստուերները երկարել էին, և շողքերը
աւելի տարածուել: Անտառի ներսը աւելի
էր լուսաւորուել, որովհետեւ բարձրակա-
տար ծաւերի տերեւախիտ սաղարթները
այլեւս չէին միջնացնում կանաչադարձ գե-
տինը:

Կամացուկ մօտեցայ պուրակին, հիւ-
շերի միջով հեռուից նկատեցի Այթուհին,
նստած էր մամուռապատ ժայռի վրայ, որի
առաջից անցնում էր փոքրիկ սուռակը,
կանաչ խոտերի երեսը լիցկով: Ոտները՝
ափնչիւ սրունքները մերկ՝ ջրի մէջ ցլա-
նում էին սրպէս երկու մարմարեայ ար-
ձանիկներ, գեղին պարկեզափ փեշերը ծած-
կել էին անփայլ կերպով ժայռի մի մա-
շը. կարծքի կոճակները արձակուած էին.
շտամայու նստառակով, գլուխը բոլորովին
ջացել էր, մազերը թափուել էին ուսին
շիրուցան, բազուկները բարձրանում իջ-
նում էին, և ձեռների երկար մատները ի-
ջար հաւաքած՝ կանաչի վրայից ծռում
ջուր էր առնում օրով և մազերի վրայ
ցանում, երեսն էր ցոլում:

Մարմարեայ ճակատի ու մազերի վրայ
ջրի կաթիլները շողին էին տալիս արեւի
վերջին ճառագայթների տակ, սրպէս վա-
ղորդայն ցօղի կաթիլները նորաբայ շու-
շանի թերթիկների վրայ, նման մի արձանի

իր ամբողջութեան մէջ սղոյսուել էր արեւի վերջին ասկի ճառագայթներով, և երբ երկչոտ, բայց հաբար հայեացքը հետախառ էր ջրի վրայից և շարժը նայում, նա նման էր լուսն կրտսրի վայրի եղնիկին: Եւ այնչ չը նշմարելով՝ դարձեալ իր գործն էր շարունակում...

Երկար տուն մոցաւի տակ թաղնը ունէ՞ր գիտում էի նրան, նաեւ այն չոր հաշիւը: Եր բնկած էր նրա կողքին, ժայռի վրայ: Չէի համարձակում մտնելու և խանդաբեց նրա վայրերը բնութեան, չէի ուզում խանկ այդպիսի մի արարածի հետ մտնելութեան մասին: Եւ իմ քայլերը տառջ ջէկն գնում, և ոչ էլ յետ իմ թաղաւայրից: Այդ պէս երկար, շատ երկար ուղւում էի մնալ:

Աքեղակի վերջին շողերը աւելի առաւելի աղօտացան, ծառերի ճիւղերին թաշ նիկները սկսեցին իրենց դալլալիկներով ճառագայել, կարծես վերջին աղօթքը մեռնող բնութեան:

Այթունն էլ մի բողբ կանգ առաւ:

Փոքրիկ դուխը վեր բարձրացրեց, ձուները վառնաւ և դրա ճակատին, թռչնիկներին նայեց հիացած դէմքով ու ապա ինքն էլ սկսեց մնչով, հագլաւ լսելի ձայնով ժողովրդական սիրային երգը, կարծես թաշունները վերջին աղօթքին մասնակցած լինելու համար...

Եւ գիտում էի իմ թաղաւայրից այս չքնաղ համերգը բնութեան, մինչև երկար տուներները աղօտացան, ապամուկցան և ապա իրենց խառը մեծայրին ու աւրապեանցին վերջապէս ի մանուկ շողերին:

Եւ երբ ամէն ինչ կորաւ. դիչերային խառարի մէջ, ևս դարձեալ համարձակեցի առաջ գնալ, այլ յետ գնալի զգայք քայլերով, յաջորդ օրուայ համար կարգադրութիւններ անելու:

*
* *

Այթունը այդպէս սրտին մի անկիւնը դրաւ և, և իս ուղէի, չուղէի՝ նրա մասին պիտի մտածէի: Արդէն սրտեր էի անելիքս: Գիւղը իջնելուց և պատասպալ-

ուելուց յետոյ՝ կանչեցի Ալթունի տանու-
նին, Արտաշին և առանց նախաբանի ա-
ռաջարկեցի.

— Դու պէտք է դարձեալ ապրիս քո
կնոջ հետ.

Ինչ. — Համկցաւ կամ չուղեց հաս-
կընայ Արտաշը առջի անգամից:

— Դու պէտք է դարձեալ ապրիս կը-
նոջդ հետ. — պատասխանեցի ևս, չհշտեցով
ամէն մէկ բանի վրայ:

— Ինչ, — դարձեալ հարց տուաւ նա,
— Ալթունի՞ հետ:

— Այո՛, — վրայ բերի ևս անմիջապէս,
ու զնախան:

— Բայց չէ՞ որ նա մասնիչ է, — դար-
նայած ու տպած՝ աչքերը վրաս հսկեց
խեղճը:

— Դատարկ բաներ են, ևս քննեցի, ըս-
տաւորեցի, տեսայ, որ սուտ է եղիլ բո-
լորը:

— Ինչ կրտս աղարոն, նա քեզ կը խա-
բէ, եթէ նա մասնիչ չէ, հարաւ ո՞վ բըս-

նել տուեց մեր ընկեր Մհակին — ու
թուեց մի քանի անուններ իրար ետեկից:

— Ուրիշներն են մասնիչ, նա չէ՛, ևս
ստուգեցի. — վրայ բերի անմիջիկ կերպով:

— Հապա որ նա քիւլղի ծոցն է պատ-
կել. — ամիջապէս օգնութեան կանչեց մի
ուրիշ փոստ, երբ առաջինով համոզեց:

— Այդ է՛լ ոչինչ, սխալուեալ է, պէտք
է ներկայորոհ, նա զղջում է այժմ:

— Ինչ, պարան կ'ենն, — այժմ որդէն
գալըսացաւ նա, — այդ ի՞նչ խօսքեր են,
պտանիկը զղջա՞յ. մասնիչը զղջա՞յ: Այդ
քո դարձը չէ՛, պարոն, — մինչև այդ օր
խոնարհ գառնուկի նման զինուորը ըմբոս-
տացաւ ու սորի կանգնեց աչքերը ուղիղ
վրաս յառելով. — այդ քո դարձը չէ՛՝ ար-
դէն պարոն, — կրկնեց նա կանդհած տե-
ղից.

— Ես նամուսի համար եմ այս գէնքը
վրաս կապել, — նա ձեռները տարաւ փամ-
փուշտակալը, — լեռներն ու չոլերը ման կու-
գամ այսքան տարիներ, ու քանի կեն-

դանի եւմ, չեմ մարտեր, որ իմ կինը, իմ հարազատ կինը մի շան հետ,—նա տառամները կրճանց, աչքերը լեցուկացան արիւնով,—ու թէ ամբիւններով, այլ մի բնուէ էլ տալիս, մի շան հետ շնամայ:—Վերջին բառը նա այնպէս աւժեղին արտասանեց, որ կատաղութիւնից քիչ էր մնացել հեկեկար, բայց զտեց իրեն ու չարանաւեց,—

—Ես չեմ մարտեր, որ իմ տնից մասնիչ զուրս գայ, այս, նա մի մասնիչ է, և այժմ աղբիւմ նրա հետ, այդ քաւ գործը չէ՛, պահես: Ես այս ձեռներով կը խեղդեմ նրա կոկորդը,—տապ ու զուրս թըսու անից:

Մնացի միտակ: Չախաղանց վատ դըրութեան մէջ էի: Թւում էր թէ իրօք նա արժանի է մահուան պատմի, բայց ես թուլացած նրա գեղեցիկութիւնից, ուզում էի պաշտպանել նշան իմ անհատական տեսակէտից. սակայն հասարակականը, որի հետ և նրա իրական տէրը՝ բոլորովին

տրիշ անտակ են մտածում:

Փորձեցի զիւղի քահանայի միջոցով համազել ամուսնին, որ դարձեալ իր կինը ընդունի Ալիսանին, բայց անհետք է դուրս, բողբոս սկսեց ամբողջ ընտանիքի կողմից: Ամբողջ զիւղը, ամբողջ չրջակայ համայնքը խուլ կերպով սկսեց արանջալ:

Մի շարաթ սրահեցի նրան. այդ ամբողջ մամանակը զանազան զգացումներ էին տիրում իմ մէջ, թէ և ուզում էի յանձնել ամուսնուս, բայց տխրատում էի, նախանձի մի զգացում, որպէս թանաւոր օձ, կրծում էր հողիս, եթէ նոյնիսկ տմուսնին էլ համաձայնէր պահել, դարձեալ նա իմն չի լինի, իսկ ես հագուս խորքից ցունկանում էի որ անպաշտաւ իմն լինի...

Եթէ լսէի հասարակութեան կամ նրա ընտանիքին, պիտի յայտարարէի որ նա մեղաւոր է, և ենթարկէի մահուան, բայց միթէ կարելի է այդպիսի չքնաղ կեանքի թելը կտրել, նրանից արիւն հանել...

Եթէ վերցնէի ու յայտարարէի բոլոր-

րին, թէ նա իմն է, ոչ ոք իրաւունք
չունի խօսելու նրա մասին, — նշանակում
էր խաչը դնել իմ գոյութեան վրայ, և
այնքան տարուայ տաժանակիր աշխատու-
թեամբ, կեանքի գնով վատակած անունը,
ձեռք բերած ժողովրդականութիւնը ջուր
դցել: Ես ծախուած պիտի լինէի մի կնոջ,
որը պոռնիկ է, մի կնոջ, որը մասնիչ է...

Ես ուզում էի յետ վտանկ իմ միջից
բոլոր մասնաւորները և պահել միայն նրան
ազատելու զազատարը, — բայց զբաղու-
ել պիտի գնայի սմբողջ հասարակութեան
դէմ...

Մինչ աշխատում էի մտքեր պատրաս-
տել, վերջին օրը Արտաշը ինձ ներկայա-
ցաւ գիւղի քահանայի հետ.

— Պարոն Լեւոն, նա, նա — առանց ա-
նունը տալու կրկնեց միայն «նա» երկու
անգամ — իմ կինն է, հետևաբար ինձ կը
պատկանի, եթէ ինձ կը պատկանի, ու-
րեմն տուր ինձի:

Նա խօսում էր հանդիստ, բայց պա-

հանջկատ ու վճռական ձեւով:

— Տամ քեզի, բայց ինչ պիտի անես, —
հարցրի ևս այդ պահանջից յանկարծակիս
եկած:

— Նա իմ կինն չէ՞, աչք և՛ս դիտեմ:

— Շատ լաւ, — որպէս թէ ուրախացայ
ևս, — Բայց տե՛ս, ասում եմ քեզ տէր-հօր
ներկայութեան, եթէ դու նրա մի մաղին
զիպար, եթէ նրան մի վնաս պատճառե-
ցիր, քո աչքերը կը հանեմ...

— Չէ՛, չէ՛, ո՛րդի, — վրայ բերաւ տէր-
տէրը, որ մի բարի ծերունի էր, — ինչ պի-
տի անէ, ջանէի էր, սխալուեցաւ, քրիս-
տոնն էլ կը պատուիրէ ներել:

— Եթէ ևս նրա արիւնը խմեմ. —
կորեց խեղճ քահանայի խօսքը Արտաշ.

— Այն ժամանակ իմ արիւնն էլ թող քեզ
հալալ լինի...

Ես զգացի, որ նա ինչ որ մի թաքուն
նպատակ ունէր:

Երեկոյ եր արդէն. արտօնեցի Արտա-

չին, որ առնէ իր կինը և առնէ որոշուած գիւղը, իր ազգակիցներէց մէկի մօտ: Մութն ընկնելիս երկուքը միասին, Արտաշը և իր կինը, ճանապարհ ինկան:

Բոլորը՝ սրանք իմացան, զժգո՞հ մընացին այդ կարգադրութիւնից և կարծում էին թէ ամեն ինչ դրանով էլ վերջացաւ:

Նրանց հեռանալուց յետոյ մանաւանդ՝ կտակածը ուժեղացաւ մէջս, — մի վատ նախադրացում ունեցայ: Թէև կինը յանձնեցի ամուսնուն, բայց ընտւ չէի հաւատում, որ նա ողջ կը թողնի կնոջը, այնքան էր վրէժով լեցուած նա... Ես հաւատացած էի, որ նա նոյնիսկ ճանապարհին անպատճառ մի գէպք կը հանի, մի ոճիր կը գործի, ու իր վրէժը կառնէ գիւղերային խաւարի ու միայնութեան մէջ:

Հաւատացած այդ բանին՝ մէջս մի անզուսպ հետաքրքրութիւն արթնցաւ՝ անպատճառ տեսնել այդ գեղեցիկ արաբածին՝ շունչը փչելու վերջին րոպէին:

Ամբողջ խումբը ճանապարհ ձգեցի ու-

րիչ գիւղ, իսկ ես, հետս առի մի գինւոր միայն և գնացի այն ճանապարհով, որով զոյգը պիտի գնար:

Սարսափելի մութ գիշեր էր, մատը խոթէի մարդու աչք, չէր տեսնի: Բայց լոյսը ճանապարհներն էլ մեզ ծանօթ էին, գիտէինք թէ ամէն մի քար ուր է դրուած: Եթէ ցերեկը լինէր, դուշէ չկարողանայինք այդպէս գնալ, ինչպէս գիշերը, սովորութիւնը ամէն ինչ գիւրացնում է...

Երբեմն միայն, երբ նեղ կածանը կտրուում էր կանաչ հարթավայրի վրայ, կանգ էինք առնում, իմ գինւորը եւս ու առաջ էր գնում, ձեռներով չօշափում էր գետին... և դարձեալ շարունակում էինք ճանապարհը:

Երկուքս էլ լուռ էինք, ես անդադար քայլերս արագացնում էի, որպէս զի նախ քան ուէ գործողութիւն կատարելը՝ արդեւ լինեմ, իսկ եթէ արդէն անպատճառ պիտի կատարուի կամ կատարուելու վրայ է, ուզում էի մի գիւղային հրճուանքով

ակամատես լիմել նրա մանուկն:

Երեւոյթութիւնս վառում էր զիշե-
րային խաւարի մէջ, ուր ոչինչ չէր երե-
ւում, բացի տառաքելից. իսկ ես, իմ տ-
առջ տեսնում էի Ալթունին մերթ վզիս
փաթաթում զիրքով, ինչպէս քննութեան
ժամանակն էր. մերթ մամուտապատ ժայռի
վրայ նստած մերկ սրունքներով, Եւ այդ
վերջիշումների ժամանակ մի անուշ զգաց-
մանք անցնում էր սրտիս վրայից. դրա
հետ միտաին զգում էի մի ներքին կսկիծ.
չը լինի թէ նա մնանի... իսկ եթէ կեն-
դանի էլ մնար. իմն չէր...

Ուրի ձայներ լսելի: Մեզնից քիչ
առաջ քաղաղներ կային: Սկսեցինք մեր
քայլերը աւելի զգոյշ փոխել. — անպատ-
ճառ նրանք կը լինէին...:

Ուզում էի լսել նրանց խօսակցութիւ-
նը և դրա համար էլ չափազանց զգոյշ,
առանց զգալ տալու, գրեթէ քովերից
գնում էինք: Ականջներս լարած ուզում
եմ գոնէ մի բառ, մի փախուել լսել: Ոչ

մի խօսք, ոչ մի ձայն: Դանդաղ քայլերով
առաջ են շարժւում...:

Յայտ կարած մի բան լսելուց՝ առաջ
անցայ և հարցրի:

— Ինչո՞ւ էք այսքան կամայ քալում. —

Նրանք նախ դարձայան, ոչ ոք ոչինչ
չխօսեց: Քիչ լսելուց յետոյ միայն Արտաշ
պատասխանեց:

— Մի քիչ էլ ժամանակ կուտամ այս
չան քածին չունչ տանկու:

Ալթունը զգաց թէ նա ի՞նչ էր ուզում
ասել, ճշայ սուր ձայնով ու սաներես
վրայ ընկաւ:

— Պարո՞ն, պարո՞ն, քո ոտն եմ ին-
կեր, աղապի՞ր ինձ սրա ձեռից, — աղա-
չակուն ձայնով դռնից նա, և սկսաւ ար-
տասուել.

Ես էլ կարծես զգացումս թէ և դի-
տէի, որ այդպէս էլ պիտի լինէր, յանդի-
մանական չեչտով մատս Արտաշի վրայ
թափահարեցի խաւարի մէջ:

— Չհամարձակուիս սրան ձեռք տալ,

ապա թէ ո՛չ...

—Դու գործ չունիս, պարոն, դա իմն է, իմ նամուսն է, դրա տուած վերքը իմ սրտին է հասել, ևս զիտեմ ինչպէս պիտի վարուիմ դրա հետ, դու մի՛ խառնուիր։

— Առա՛ջ տնջիր, — պատուիրեցի նրան ևս Ալթունին իմ պաշտպանութեան տակն տուած գնում էինք։

Խաւարը սարսափելի էր, Ալթունը դժուարութեամբ էր կարողանում քայլել, լուսթիւնը ճնշում էր մեզ բարձրա էլ, միայն Ալթունի երբեմնակի խոր հառաչանքն էր լսում...

— Ի հարկէ, նա քեզ չի տնարտուել, նա քեզ չի խայտառակել. քո կինը չէ, որ քիւրաի հետ է չնացել. քո կինը չէ, որ ամբողջ ազգի մէջ մատնիչ է դարձել, դա իմն է, իմն, իմ նամուսն է... զժգոհ մրմնջում էր ամուսինը, առանց համարձակելու աւելի խիստ խօսել։

Լուսնի եղջիւրը դուրս սողաց մօտակայ լեռներու կապարից, և նրա առաջին

չողերի տակ փայլեց Մուրաա գետը, որ օձապառլոյս սրբւում էր ընդարձակ դաշտի միջով։ Մօտենում էինք Մուրաաին։

Պէտք էր շտապել, որովհետեւ լուսնի լոյսը վտանգաւոր էր, մանաւանդ որ լուսանալու մօտ էր։

Քաջերնիս արագացրինք. Ալթունն էլ ժողովեց իր փեշերը, որպէսզի աւելի չուռ կարենայ քայլել։ Արդէն Մուրաաի ափին էինք հասել, նստանք կանաչի վրայ փոքր ինչ չունչ տանկու և ապա շարունակելու ճանապարհը։ Ամուսինը դարձեալ մի անգամ խղեց լուսթիւնը։

— Դուք գնացէ՛ք, պարոն Լեւոն, մենք յետոյ կուգանք։

Ալթունը մօտեցաւ, ուղեց նարէն ոտներին փաթտելի։ Լուսնի լոյսի տակ նրա դէմքը սարսափ էր դարձել. չգիտեմ ի՞նչ զգացմունքով դէն հրեցի կողատութեամբ։ Նա վայր ընկաւ։

— Պարոն, դու նրան ի՞նչ ևս յանձնել...

—Քեզ լինի, հա՛, տառցի ես յան-
կարծակի ու թիկն տաւի խտտերի վրայ:

Սարտակիկի բաղէ էր...

Ես մինչև այժմ էլ չգիտեմ ինչ զգա-
ցումից զրգուած ուղեցի յանկարծ մի ոճիր
տեսնել, դիտել կարմիր արխար ափն կնոջ,
որին սիրում եմ, բայց որը խմս չէ, և խմս
լինել չի կարող...

Ամուսինն էլ յանկարծակիի եկաւ աջ
խօսքից, նա շտկուեցաւ ու աչքերը փայ-
լատակեցին.

— Ինչպէ՞ս... Ինձ լինի... ինչ ու-
ղեմ...

Այլթուներ չհասկցաւ թէ ես ինչ տառցի,
չեւ քիչ հանդիսաւ էր:

Իսկ երբ ամուսինը դաշտնը մերկա-
ցրած, որ Վալյում էր լուսնի տակ, կա-
տաղած դէմքով ու դանդաղ քայլերով նը-
րան մօտեցաւ, Այլթուներ մի սարտակիկի
ճիչ արձակեց և մի տատաճելով իմ դիրկը
թռաւ, բայց ես այս անգամ աւելի ուժեղ
հարուածով դէն հրեցի:

— Ինձ մի՛ պարսէք, — սկսեց նա աղիտ-
ղարմ լաց ու աղաչանքը, որից քարերն
իսկ կ'արտասուէին, բայց ես այդ բաղէին
քարից էլ քար էի...

Արեան պատկերը, լուսնի լոյսի տակ,
ինձ գինալցրել էր, իսկ գետի ուժեղ հո-
սանքը, ալիքների վշտոյը իմ մէջ կատա-
ղութիւն էր ծնել...

— Դ՛, չա՛ւա, — գտառցի ես,

Այլթուներ, որպէս մի պարսէի, ամուս-
նու տառջ չարած՝ աղաչում էր, սրտա-
տուած Բառերը կարկուտի պէս իրար ե-
տեւից գալիս էին և արցունքը առատ ու-
ղողել էր նրա մոմեղէն աչակրը: Այդ դի-
քով նա խկապէս չքնաղ էր:

Ամուսինը՝ իմ խիստ սառաի վրայ՝ ու-
ղեց չողացող սուրը նրա կրծքին մօտեցը-
նել՝ երբ լուեց Այլթուների մեղմ ու արտաս-
ուալից ձայնը.

— Յիշի՛ր, Սրտաշ, յիշի՛ր վանքի պա-
տի տակը, մեր ուխտը, մեր համբոյրը, քո
համբոյրը, քո սէրը... քո սէրը... — և

առաջադրանքներն հեղինակները փոփոխեցին — մեր սէրը...

Արտաշի աչքերի մէջն էլ ևս արցունքներ չկային, նա մի կողմ նետեց զաչոյնը և հեղինակները փոփոխեցին իրենց հեղինակները...

Իմ հետ եղած զինուորն էլ արդէն չկարող էր անտարանք հեղինակները էր...

Մնացորդ ևս և նա, միայնակ լուսնի լոյսի տակ:

Այնպէս արտադրանքներ, կարծես ևս բազմի մէջ, իր շուրջը նայեց: Միմեկի ևս էի այն տեղ. կարծես թէ դարձեալ ևս չգտաւ իրեն և երախտագրական զգացումով զիրկըմ ինքնա:

Արեւը դուրս խոյն: Նրա արցունքներն այսօր ինձ կ'ընկնէին: Մի բողբոջներն նրան կրծքիս սեղմելով ամբողջ աշխարհին յայտարարել, որ նա իմն է:— Բայց պատճառ, ժողովրդական գաղափարներ... հապա տառաքանք, որ սիրում է նրան, ուրեմն նա իմն լինել չէ՛ կարող — ահա հարցեր, որոնք հրէշի պէս առաջ

ցնցեցին: Պատճառ ու խանդա իրար միացած ցնցեցին ինձ. մնացորդ մէջն առաջադրանք սիրային կիրքը... և...

Առանց այլապիտակեան վերջի գետնին ինկած զաչոյնը, և մինչ նա ինձ երախտագրական փայլապանք էր շաղկապ, իրեցի նրա կարծքը...

... Ուր օր է անցել այն օրից, ինչ ևս դուրս եմ այս պատմութիւնը, բայց զեւ այժմ էլ աչքիս առաջն է, թէ նա ինչպէս վերջին անգամ մի խոյն արձակեց և գետնին փռուեցաւ... իսկ ևս ծունկս նրա կրծքին դրած, զաչոյնի կոթը տիրա մէջ՝ նրա բայ, բայց մեռնող աչքերն էի զխոսում լուսնի լոյսի տակ:

Եւ երբ նա վերջին շունչը արձակեց, կարծես իմ սրտից մի լուսն փառ. և ևս նրա ստան չիմանաքի՝ փայլ ծնեցաւ ու առաջին անգամ համբուրեցի...

(1909)

ՀԱՅՐԵՆԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

Վերջին ամիսները հետզհետե՛ս աւելի ու աւելի ուրախալի լուրեր էր ստանում Բարա Մանուկը, և կարծես զրա համար էլ՝ սկսել էր աւելի շուտ, աղօթարանը դեռ չբացուած վեր կենալ անկողնից և հաղիւ լուացուած ու ինչ որ աղօթք մըւածրապալ ուղիւ սրձարանն էր իջնում, շատ անգամ նոյն խոկ սպասում փողոց մինչև դռան բացուելը:

Բարա Մանուկը բարի մի ծերուկ էր, իր հայրենակիցները և բոլոր ծանօթները խորին յարգանք ունէին դէպի նա, թէև ծերութեան կնճիւղները պատել էին լայն ճակատը, մազերը ճերմկել էին, մէջքը փոքր ինչ ծռուել, և փայտով էր քալում, բայց արամարանութիւնը տեղն էր և միշտ

նորութիւններ լսելուց յետոյ, ամենայն վստահութեամբ սկսում էր իր եզրակացութիւններն ու ենթադրութիւնները քաղաքական զանազան հարցերի մասին...

Նարկիրան կկրում էր նոյն խոկ ժամերով, և Բարա Մանուկը իր չրջապատողներին պատմում էր ու պատմում, ուշադրութիւն չդարձնելով լնաւ՝ որ դուցէ հարիւրերորդ անգամն էր միեւնոյն պատմութիւնը կրկնում:

Բայց այդ օրը գնաց իր ձեռքով մի լրագիր գնեց, երկատարդներից մէկին նսանցրեց քովը, կարդալ սուտ ուն մասը, որը իրեն պէտք էր ու սկսու մտիկանել:

Նա լսեց վերջապէս, որ ճանապարհները բաց են, ամէն ուղղով կարող է վերադառնալ իր երկիրը, իր տունն ու տեղը: Լսեց, որ սահմանապահ զինուորները այդ ևս գնդակահար չեն սնի հանդիպող հային, նա լսեց, որ չկայ այլևս այն դուռը, որ մոխիր, աւերակ դարձուց եր-

կիրը և իրեն պէս շատերին ցրել տուաւ հեռու հեռու երկիրները, պանդխտութեան, թշուառութեան գիրկը:

Երիտասարդը կարգում էր լրագիրը բարձր ձայնով և մաքուր արատաւնութեամբ, իսկ Մանուկը ծնօտը դրած դաւաղանի գլխին, սրբ քննել էր ամուր՝ երկու ջրբառ ձեռներով, ուղիղ նայում էր ընթերցողի բերնին:

Երբ երիտասարդը վերջացուց յոգուածի ընթերցումը, կրկնեց վերջին — Դէպի Երկիր — խօսքը բարձր ձայնով և սաքի կանգնեց:

Բարա Մանուկը դեռ ապուշ, ապուշ նրա բերնին էր նայում:

Բոլորը լսեցին, — ապառում էին Բաբայի եզրակացութիւններին, նա խելօք մտալ էր, բոլոր այնտեղ եղողները նրա խօսքերին աւելի էին հաւատում, քան լրագրի գրածներին, նոյն իսկ երիտասարդները, և եթէ նա ասէր սուտ էր գրում լրագիրը, բոլորն էլ աւանդ վիճարանու-

թեան պիտի ընդունէին. նա բացարձակ հեղինակութիւն էր:

Բայց այսօր նա ոչինչ չխօսեց. ճակատը դրաւ զուաղանի գլխին, սկսաւ նայիլ ուղիղ դեմին, իր ունեւերն ու մըտածել: Լուսթիւն տիրեց սրճարանի մէջ, փախում էին, բայց բարձր չէին խօսում:

Բարա Մանուկը վեր կացաւ տեղից, սրճարանի երկայնութեամբ մի երկու անգամ գնաց, եկաւ, տպա կանգ տուաւ սրճարանապետի դէմ աս դէմ:

— Ինչ է իմ պարտքը քեզ, հարցուց յանկարձակի կերպով.

— Թող մնայ, յետոյ հաշիւ տեսնեմ, ասեմ:

— Ո՛չ, հիմա՛, հիմա՛:

Սրճարանապետը, նաեւ միւսները թեթեւ մարտեցին ծերունու այս ձեռից, այս քան լրջութիւնից:

Լուսթիւնը տիրում էր սրճարանի մէջ. Մանուկը իր լայն դատիկ միջից հանեց քսակը, վճարեց իր պարտքը սրճապետին,

վերջույց գաւաղանք, շաապ քայլերով
ուղղուեցաւ դէպի գուտը:

Մէկ ոտքը դռնից դուրս դրած, միւսը
դեռ ներս՝ կանգ առաւ, ետե՛ դէպի նըս-
տողները դարձաւ, գաւաղանքը բարձրա-
ցույց և տաաց.— Տաանը՛նից տարի է,
տաանը՛նից տարի,— գաւաղանքը ուժեղ
կերպով շարժելով օդի մէջ — հերիք չէ՞...
Հը՞... ու դուրս եկաւ դռնից:

Ոչ ոք ոչինչ չհասկցաւ...

Երկու ժամ յետոյ բարեկամներն ու
հայրենակիցներին շատերը հաւաքուել էին
Բարա Մանուկի մօտ,— մի փոքր անակ
քաղաքի յետ ընկած թաղերից մէկում:

Ամբողջ ընտանիքը ոտքի վրայ էր և
յուզուած դրութեան մէջ. թէ՛ ուրախ և
թէ՛ տրտում տրամադրութիւն էր արտա-
յայտում ամէնքի դէմքը:

— Ախրը այսպէս չի՛ կարելի, Բա՛րա,
— համոզում էր մէկը Մանուկի քովը նըս-
տած:

— Թո՛ղ մնայ դարնան, մենք բոլորս
ենք գնալու, բոլորս, ո՛վ է մնալու այս
քամբախտ երկիրը,— շարունակում էր
միւսը:

— Ամենազլխաւորը՝ Բարա՛ Մանուկ,
դու մոռանում ես, որ արդէն ձմեռուայ
մէջն ենք, չուտով դեկտեմբերը կը մըտենք,
իսկ քեզ իսօ բոլորիցս տւելի լաւ յայտ-
նի է, թէ ինչ ձմեռներ է լինում մեր կողմերը:

Բայց Բարա Մանուկը ոչ մէկին պա-
տասխան չէր տալիս, նա առանց դադար
առնելու նորագիտն էր կկկայցնում:

— Այդպէս ձեր վիճակովդ, — լուռ թիւնը
խղեց դռան ետեւ կըկըած բարեկամը,—
դու ի՛նչպէս պիտի անցնես այդ ձիւնա-
պատ լեռները, այդ ձորերը. ձմեռուայ բուք
ու բորանը այժմ թռչուններին է խեղդում,
թռչուններին, իսկ դու տան մէջ հազիւ ես
քայլում:

— Արշա՛կ, Մի՛նրան, ո՛րդիքս,— դար-
ձաւ նա իր գաւաղներին,— մինչև երեկոյ
ձեր բոլոր գործերն ու հաշիւները մաքրե-

ցէք, ամէն բան կարգի գրէք, անեկիք, տալիք, ինչ որ ունէք հունէք գշտակցէք, — ճամբի պատրաստութիւն, ինչ որ է տեւէք, — վաղ սուաւատեան սնապատճառ ճամբայ կնք ընկնելու:

Կարծես սառն ջուր լեցրին բոցորի վրայ:

Այլևս իզուր էր շարունակել համոզել. խորհրդաւոր լուսթիւնը դարձեալ արեւից չորս կողմ. բոցորը մատածում էին ինչ առնելիքներն:

Այդ բաղէին ներս մտաւ Տէր Օհանը, նոյնպէս գաղթական, պատկառելի գէմքով մի ծերուկ, որի ձերմակ միջուկը փառայեղ կերպով ծածկում էր լայն կուրծքը, և ալիքանման փուռում, տարածւում էր մինչև գոտին:

Բոցորը ուրքի կան, Տէր Օհանը նրանց վերի անկիւնը:

— Ուրեմն ճիշտ է — եղաւ «Աստուած օրհնէ» ից յետոյ՝ ստաջին խօսքը — լսեցի, բայց չը հաւատացի: Այս ձիւն ու ձմրան...

— Մենք էլ հէնց այդ կնք տաւան, Տէր հայր, — վրայ լերին անմիջապէս մի քանիսը:

Դարձեալ պիտի սկսէին սովորական խրատները, երբ վեր կացաւ Բարա Մանուկը, իր կուցած մէջքը ուղղեց, ձեռները տարաւ սպիտակ ծնօտը չօշափեց, մի խոր հառաչ քաշեց, գլուխը շարժեց մեղմ ժպիտը երևաին:

— Է՛, Տէր հայր, դուք է՛լ որդիք, ինձի չէք հասկնար, ես ծերացել եմ, մի սառ արդէն գերեզմանն է, ես մի գարուն էլ գուցէ չտեսնեմ... կ'ուզեմ իմ հայրենի գիւղի օդը մի վերջին անգամ էլ ծծեմ... մեր զուգայ աղբիւրի ջուրը մէկ էլ խմել... վերջին ցանկութիւնս է, իմ ասն, իմ գիւղի մէջ մեռնել... իմ հայրերի մօտ գերեզման պառկել...

Արտասուքը խեղդեց ծերուկին և նստցւեալ կու գլորողացաւ շարունակել...

Բոցորը լուս և մունջ թողին անից գուրս եկան...

★
★

Ութ օր էր որ քայլում էին, ձիւնն ձկնել, լեռ, ձոր ու դաշտ ծածկել էր. մի կէտ անգամ չէր երէւում սև, ընդհանուր սպիտակութեան վրայ առաջ էր շարժւում կամայ, դանդաղ մի փոքրիկ խումբ մարդկանց կարաւան, եթէ կարելի է այդ էլ կարաւան անուանել:

Բարա-Մանուկը նստել էր մի կզան վրայ. նրա երկու որդիները, երկուքն էլ քաշկ ու հարիճ, շրջադասակ էին նրան. ամենատիպքը կզն էր քշում կռիւի, խոկ միջնակը, որը աւելի առողջ էր ու յաղթանդամ, առաջ ընկած՝ իր ուժեղ սաներով ճանապարհ էր բաց անում:

Մեծ որդին նրանց կռիւից դալիս էր մի ուրիշ կզան կողքով, որի վրայ նստել էր իր կինը, առջևն ու կռնակը ունենալով երկու երեխաները:

Նոր եկած թանձր ձիւնը, առաջից գնացողի քայլերից, որպէս ջրի ալիքներ կողքերի վրայ շուռ էր գալիս. կաղնում էր մի առու կակուղ արտում գութանի

քաշած ախոսի պէս, և մեր ճամբորդները առաջ էին շարժւում կամայ ու դանդաղ, կզան քայլերով:

Ոչ ոք չէր խօսում. բոլորն էլ լուռ էին, ամպամած եղանակը կարծես ազդել էր բոլորի վրայ էլ: Բայց բոլորն էլ զըլխիկոր միեւնոյն բանն էին մտածում...

Ոտաւորները ինչ և է, աւելի դիւրութեամբ էին քայլում, թէև երբեմն երբեմն սաները աւելի էին խրում թանձր ձևան շերտերի մէջ. բայց ուժեղ էին բոլորն էլ. խելոյն ձեռնափայտի վրայ կոթնելով դուրս էին թռչում:

Իսկ կզների ճամբորդութիւնը շատ էր դժուար. յաճախ ընկնում էին, և այդ ժամանակ պէտք էր լինում իջեցնել վրայի նստողներին, վար առնել թեթև բեռները, կզը հանել կանգնեցնել, բեռը դնել վրայ — մի քանի հին վերմակ, մի երկու տոպրակ մանր մուկ և ուտելիք. — նստեցնել ձերուսուն կամ կնոջ ու երեխաներին և էլի շարունակել ճամբան...

Չանձրալի՝ միօրինակութիւն, ճամբորդութիւն չէր, այլ տաժանելի աշխատանք...

Բոլորի դէմքն էլ թախծոտ էր. Բարա-Մանուկը վերջին օրերը սկսել էր սրկաբանալ. ճանապարհի նեղութիւնն ու ցուրտը ազդել էին նրա արդէն տկար մարմնի վրայ, և նա այնքան էր թուլացել, որ հազիւ կարողանում էր ինքզինքը եզան վրայ պահել:

— Դէ՛հ, ո՛րդիք, դէ՛, — մտածում էր ծերուկը հազիւ լսելի ձայնով, որովհետեւ բերանն ու ականջները ամուր կապել էին ցուրտ շաներու համար, — Աստուած մեզ հետ լինի, քիչ մնաց հա՛...:

— Դեռ բաւական ճանապարհ էլ ունինք գնալիք, մինչև մեր գիւղը հասնինք...

Թէև խօսում էին, բայց ոչ ոք ոչինչ չէր հասկանում, բոլորի ականջներն էլ ամուր կապած էր, բայց բոլորն էլ միեւնոյն բանն էին մտածում...

Իրենց գիւղը... Իրենց տունը... հին ծանօթների, բարեկամների հետ առաջին

հանդիպումը...

Մտքերի խաղաղ ընթացքը յաճախ խանդարում էր երեխան, ճւղում էր ամբողջ ուժով, և մայրը ամեն անգամ պիտի կանգնեցնել տար կղը, ծծի պտուկը երեխայի բերանը դնէր, ձայնը կարեցնէր, նոր շարունակէր քայլել. ուրիշ պատճառով չատանգամ մեծ որդին իր ընտանիքով՝ ետ էր մնում ստաջիներէջ:

— Ամպերը հաւաքւում են, — կանգ առաւ միջեւիկ որդին, ետև նայեց և կանչեց մեծ եղբորը, որ դարձեալ ետ էր մընացել, — ճանապարհը էր կորցնենք, միասին գնանք, — մանուսանդ որ լինք՝ մեծ եղբոր պէս լաւ չգիտէր ճանապարհը:

Բարա Մանուկը՝ փաթաթուած դէմքը, զրեթէ կապուած աչքերը բաց արաւ նայեց շուրջը, ուշադրութեամբ դիտեց առաջ բարձրացող լեռը, չրջապատի լլուրներն ու ձորերը, ոչ հեռուն աղմուկով վազող առուակը:

— Է՛հ, — կանչեց կարծեա մանկական

հրճուանքով — Մինաս, — այսպէս էր միջ-
նեկ որդու անունը, որ այդ բոսկիին ձեռ-
քը եղան զլիսին դրած, դէպի ետ, դէպի
մեծ եղբայրն էր նայում դեռ, — դարը գըլ-
խին բարձրանանք, հերիք է... այդտեղից
մեր գիւղը կ'երևի... այդ տեղ հերիք է...
— ցոյց էր տալիս մտառով դիմացի լեռը:

Եւ էլի ընդհանուր լուսթիւն... դարձ-
եալ ուլ գիտէ ինչ խորհրդածութիւններ
եկան պաշարեցին նրան: Մինասի օգնու-
թեամբ էլի փաթաթուեցաւ, մինչ այդ՝
արդէն մեծ որդին էլ հասել էր և սկսան
դարձեալ քայլել...

Ճանապարհը հետզհետէ աւելի ու ա-
ւելի դժուարանում էր. պէտք էր բար-
ձրանային մի բաւաճան բարձր լեռ. ճա-
նապարհ չկար բոյորովին. ամպերը խը-
տանում էին, թեթեւ քամին սկսաւ, սին
ամենից շատ էր վախեցնում, նոյն իսկ
սարսափեցնում մեր ճամբորդներին:

Քանի բարձրանում էին, ձիւնն այնքան
աւելի հաստանում էր, հետեւորար և ձեղ-

քելը դժուարանում:

Սկսաւ կամաց կամաց ձիւն էլ տե-
ղալ. նման կարծես եղան քայլերի դան-
դաղութեան.

Մօտիկը ոչ մէկ գիւղ չկար, պէտք
էր բարձրանային, իջնէին, որ նոր իջե-
ւանէին մի գիւղ:

Թէեւ յոգնել էին, բայց պէտք էր ըչ-
տապել: Մինասը առաջից աւելի արագ
սկսաւ գնալ, միւսները իրենց զուադան-
ներով սկսան հարուածներ իջեցնել յոգ-
նած կենդանիներին. բայց շատ քիչ փա-
փախութիւն կրեց քայլերի արագութիւնը:

Ձիւնը հետզհետէ աւելի ու աւելի
ստատկանում էր. քամին սկսաւ սուլել ձո-
րերի միջով. տարակոյտ չկար որ մի փա-
թարիկ պիտի բարձրանար, և բաւքը ան-
խուտափելի էր...

Կարուտներ աւելի՛ խտացաւ. գրեթէ
իրար կպած, իրար կողքով էին քալում:

Վըճը, վըճը... սուլում էր քամին
անդադար չգիտես ո՞ր տեղից, ուրուում

էր, գետնին էր խփում, վեր էր բարձրանում, օդի մէջ սրտայտ էր տալիս և թարմ ձեան հատիկները ուժեղ թափով քշում էր տանում, ո՛վ գիտէ որ քարի տակին դարձնալ դիպում...

Քաղկը դժուարանում էր, ճանապարհ կորցնելու երկիւզներ կային, այս ու այն կողմ տեսնելը անհնար էր դառնում, ձեան հատիկները քամու հետ մզում՝ չէին թողնում աչքերը ազատ բանալու... Եզներն էլ դժուարանում էին շարունակել, նրանց աչքերն էլ էին լեցում ձիւնով, փայտի հարուածները տւելի ուժգին էին իջնում. պէտք էր գնալ...

Փոքրիկը սկսաւ աւելի ձգալ, բայց չիս անդամ ոչ ոք ուշադրութիւն չդարձնէր նրա վրայ:

Բարա Մանուկը քիթ ու բերանը, նաւու աչքերը կապկպած՝ սկսաւ մի սոսկալի հազ. երեք որդիները երբեմն երբեմն իրարու երեսն էին նայում և լռում...

Թօղ ու դուման, բուք ու բորան

բունել էր չորս կողմը, փոթորիկը մարդ էր վերցնում, սառ քամին մարդու ոսկորների մէջ էր մտնում. հինգ քայլ հեռաւորութեան վրայ այլ ևս մէկ մէկու որոշել անհնար էր...

Ճանապարհը կորել էր բոլորովին, ո՛ւր լինելը՝ սարի կատարին թէ լանջին, իրենք էլ չէին իմանում. այլ ևս ո՛չ մի շարժում...

Վար իջան եզներից Բարա Մանուկն ու հարսը, երեք որդիների օգնութեամբ մի փոքր էլ տուաջ շարժեցին. բայց փոթորիկը, ձեան անձրեւը առջևից փչելով կարծես կտրում էր ճանապարհը... ձերուկի քայլերը մանաւանդ անհնար էր. ամէն մի քայլափոխին ոտները սահում էին, և ընկնում էր...

Մի մեծ քարի տակ իրար վրայ կըծկուեցան ու մնացին, եզներն էլ իրենց կողքին:

Բուք ու բորանը երկա՛ր լեռ չարունակւում էր... ցուրտը մարդու ոսկոր-

ների մէջն էր մանում...

*
* *

Փոթորիկը մեղմանալուց յետոյ՝ երբ
միջինիկ որդին հօրը վեր էր հանում, կար-
ծելով թէ քնած է, նա չէր շարժւում...

— Սառել էր...

Փոթորիկից յետոյ՝ հաբը երբ որդուն
շարժեց ծիծ տալու համար, կարծելով թէ
քնած է, նա չէր շարժւում...

— Սառել էր...

Իսկ հայրենի գիւղը հեռուն հազիւ
նշմարւում էր ընդ հանտր սպիտակութեան
մէջ որպէս մի սև բիծ...

(1909)

Ո Ի Ս Ո Ի Յ Ի Չ Ը

Մամը կը վառէր սեղանին վրայ. լոյ-
սի ճառագայթները որքան դէպի սենեա-
կին անկիւնները կը տարածուէին, աչ-
քան կ'անսարանային և կը կաղմէին խո-
փանցիկ աղջամուղջ մը:

Աջ անկիւնը, մահճակալին մէջ կը
նկատուէր մարդու կերպարանքով կմախք
մը, անորոշ՝ որպէս ստուշ:

Մովին պատրուկը տպուելու վրայ էր.
փոքրիկ բոցը կը պլպլար, իսկ մահճակա-
լի վրայի դէմքը կը դողար, կը շարժէր,
կարծես լոյսին երեքալուսն հետ միասին:
Երկար, խոիւ ճերմակ մազերը ալիքանը-
ման ծածկեր էին բարձին մէկ մասը, ըս-
պիտակ մօրուքը խառնուեր էր վերմակի
սաւանին հետ: Կը քնանար...

Փողոցը՝ չուներու հաջողէն բարձրացաւ անախորժ ազմուկ մը:

Կմախքին վրայ փայլեցան երկու խոշոր աչքեր, որոնք քանի մը ըտպէ անթարթ՝ պլպլացող լոյսին յառեցան. սաբո՛ սամբոջ՝ գլուխը վեր բարձրացաւ քիչ մը և խկոյն բարձին վրայ ինկաւ նորէն:

—Ո՛ւ... ի՜նչ ցո՛ւրտ է...— մրմնջեց, ու ինչպէս խղունջը սրտահանին մէջ կ'ամփոփուի, գլուխը վերմակին տակը քաշեց ու փաթթուեցաւ:

Թեթե հովը՝ հեան առած չուներու տնոցը կը շոյէր պատուհանին ապակիները, սննեակին խորհրդաւոր լուծիւնը աւելի մուսյլ ու աւելի ճնշող կը դարձնէր:

Ծերուկին հազիւ հեւացող չունը շա՛տ էր անզօր չորցած մարմինը տաքցնելու նօսը վերմակին տակ. գլուխը կամացուկ մը դուրս... մոմը մարելու մօտ էր...

Անկողնին մէջ անկուեցաւ կմախք մը. ալեգարդ մեծ գլուխը հազիւ կանգուն կը կենար բարակ, ծղօտի պէս նիհար վզին վրայ:

Պողոցուն ու ոսկրոտ մասները երկարեց քովի ակնոյն վրայէն առնելու հազուադէպները:

Հազը սկսաւ... կուրծքի խորքէն բան մը կ'ուզէր քակուիլ դուրս դալ, բայց վերջ չուներ... Մէկը կը հետեւէր միւսին նման ծովու ալիքներուն, որ երբ մէկը ափի ժայռերուն զարնելով կը փչուի՝ յաջորդը անմիջապէս կը շտապէ անոր տեղը բռնելու:

Բերանը բաց, գլուխը երկարած ա՛մանին վրայ կը տըքար... ի զո՛ւր... աչքին կապիճները աւելի լայն կը բացուէին, գէմքը կը կարմրէր, վզին երկու կողմի երակները կ'ուռէին, որպէս ոլորապտոյտ կտալոյս որդեր, կրծքային գխկոցը կը շարունակուէր... անվերջ...

—Ը՛հ, ը՛հ... տքալով բերանը սրբեց ձերուկը ու շարունակեց հազուատը հազնիկ:

Մոմը վերջին շողերը կ'արձակէր, անգամ մըն ալ պլպաց, և մինչ ձերուկը

դողդղալով շտապեց ուրիշ մը վտակ, արգէն մարեցաւ...

*
*

Խաւարը ախրեց սենեկին մէջ: Ապակիները չոյսղ թեթեւ հովը այժմ կը ֆշար պատուհանին տակ, տանիքին վրայ, և որպէս կենդանի արարած մը, կարծես կը մանէր ծխնկոյզէն և վառարանին լաշն խողովակներուն մէջ մեղմ երաժշտութիւն մը կը կազմէր. սպա դուքս ելլելով՝ սենեակին մէջ կը տարածուէր:

Ծերուկը երկրուն քայքայով մութ սենեկին մէջ կը փնտռէր լուցկին, որ ճրագ վառէ, լոյս տայ խաւարին. Ծա՛նր էր մութին մէջ կենալը. ամբողջ շրջապատը իր դատարկութեամբ ու ունոյնելով սարսուռացուցիչ էր, իսկ խաւարը կը գերազանցէր այդ ամէնը...

Ծերուկին յիշողութիւնը կը վրիպէր լուցկիին տեղը գտնելու ձախճառ՝ սկսաւ չօչափել անկիւնները, սեղանին վրայ, բար-

ձին տակ, — չկար: Շօշափեց նոյն իսկ երկու աթոռներու վրայ. կուցաւ, ձեռքերը յատակին ալ քսեց, — դուցէ վար էր ինկած պատահամբ. — չկար ու չկար: — Ը՛նք, ը՛նք... սկսաւ նորէն ծնունու հազը. անշնդայէն խորութենէն դուքս կուգար ձայնը, կը տարածուէր սենեակին մէջ, կը զարնուէր պատուհանին ապակիներուն, կը խառնուէր քամու նուոցի հետ, կամ կը մանէր վառարանին խողովակը, դուքս կուգար ծխնկոյզէն՝ և քըշուելով քամիի հոսանքէն կը թռչէր հեռուները, ով գիտէ ո՛ր զժրախտի պատուհանը ծեծելու, տունը մանկու՝ և դարդոտ սիրտերու ցաւը խառնելու...:

*
*

Քառասունհինգ տարի է, որ Նղիշէն ուսուցիչ էր:

Վերջին ժամանակները, երբ մտաւորապէս յոգնէր էր ու ֆիզիքապէս քայքայուեր, երբ աչքերը այլևս լոյս չկար,

դադարեցուցին զինքը պաշտօնէ։ Կարեցին նաեւ այն ջնջին ուծիկը, որ հաղիւ իր օրագրանիկը կ'ըլլար։ Մերուկը ապաւինեցաւ ողորմածութեան բարեպաշտ պոռտկնոջ մը, որ քաղքի խոյ թաղերէն մէկուն մէջ փոքրիկ, խալխոյած անակ մը դրաւ անոր արամադրութեան տակ, կեանքին մնացած օրերը հոն անցնելու։

Վերջին շարաթներն ա՛յ տունէն դուրս չէր գար։ Չմեռ էր, ցո՛ւրտ, ո՛ւր երթար։ Քանի մը օրը անգամ մը հեռաւոր, շատ հեռաւոր ազգականուհի պառաւ մը, ան ալ իրեն նման աղքատ, քիչ մը հաց ու պանիր կը բերէր, կը թողուր ծերուկին ու կը հեռանար։

Եղիշէն բոլորովին մինակ էր այս աշխարհիս վրայ։ Քառասունհինգ տարի շարունակ աշխատեր, կեանք էր մաշեր միմիայն ուրիշներու համար։

*
*

Բերանը լեղի էր, ուղեց ծխել անհուն փափաքով մը։ Միախտտի տուփը բարձին

տակն էր, գտաւ, զգուշութեամբ բանալէ յետոյ՝ տուփին չորս անկիւնը շօշափեց.— դատարկ էր, ոչինչ չկար մէջը։

Բայց ան կ'ուզէր ծխել ծերունիներուն յատուկ օխտոթակի անհուն փափաքով...

— Շունչ մը, միայն չա՛նչ մը,— բայց ո՛ւրիշ։

Եղիշէի սիրաբ օղկոծուեցաւ։

— Այս էր վիճակուած ինծի,— չնչացին անոր շրթունքները։ Ինք ալ զարմացած մարդկային ձայնէն՝ աչքերը լայն բացած շուրջը դիտեց...

— Այս էր վիճակուած ինծի.— կրկնեց նորէն նոյն խօսքերը, որպէս արձագանգ տալինին, ինքն իր վրայ նայեցաւ այս անգամ և արցունքի տաք կաթիլներ դուրեղով՝ սահեցան անոր սկրուտ ալտերուն վրայէն։

Հազը նորէն սկսաւ... ու մասպառ՝ բարձին վրայ ինկաւ։

Աչքերը կը փակուէին անուշութենէն։

բայց ծերունի ուղեղին մէջ երեակայութիւնը կը վառէր տառապանքի հարուածներէն առաջացած կայծերով: Սե. յուշերը սե. գիշերներուն կուգան:

Ամբողջ անոր անցեալը թէև տառապանք էր եղած, բայց ո՛չ մէկ անգամ այսօրուայ չափ խորը չէր խոցուած անոր սիրտը. այսօր ան արիւն կուբար:

Ուժերը կը սպառէին տակաւ, կէսքուն կէս-արթուն վիճակի մէջ վերմակի տակ ծածկուած կը հեւար արագ, որ կորնայ տաքնալ:

Ծերունի Եղիշէն երեակայութեամբ դնաց այն օրերը, երբ ինք հաղիւ քսան տարեկան էր, երիտասարդ, կայտառ ու վառվառն, դպրոցը աւարտելէն անմիջապէս ետք՝ մտաւ հասարակական ասպարէզ: Ահա՛ աշակերտական սեղաններուն վրայէն երեակայած ուսուցիչն է, հարիւրաւոր մանուկներ իր բերնին կը նայէն... Օ՛, ինքը այժմ տէրն է ամբողջ դասարանի մը, եռան լը կը կրկնապատկէ, կ'ու-

զէ օգտակար ըլլալ ամէնո՛ւն, ամէնո՛ւն...

Ահա՛ դպրոցը արձակուեցաւ, աշակերտները ցրուեցան, ամէնէն վերջը, ինքը տետրակներու դէզ մը անութիւն տակը դրած՝ տուն կ'երթայ... սենեակը պարզ է ու աղքատիկ, փոքրիկ սեղանին առջեւ, աղօտ լոյսի տակ աշակերտներուն տետրակները կը սրբադրէ, առաջինին կը յաջորդէ երկրորդը, երրորդը և անվերջ. որքա՛ն ալ շատ են... բայց ինքը չի՛ յոգնիր, չի ա՛լ ձանձրանար. երբ յաջող շարադրութեան մը կը հանգիստի՝ կը ժպտի... և այդպէս ժամեր...

Հազը եկաւ կտրեց երեակայութեան թելը:

Քամին աւելի ու աւելի ուժգին թափով կ'ունար դուբը. աղակիւները կարծես կը փչրուէին. կտրկտախտան ձիւնը չփշիալով կը ծեծէր փեղկերը. կտորած աղակիւներու ճեղքերէն անցնելով սենեակին մէջ կը հոսէր: Վառարանին խողովակը աւելի սաստիկ կը վայէր, կը թուէր

թէ ինքն այ կը դադարէ...

Ներկան ու անցեալը, իրական կեանքըն ու երազայինը, ոգեւորութեան, պատանեկան խօյ թռիչքներու թռչ համեմատութիւնը իրար խառնուեցան, ճիգ կը թափէր շատ մը ծանր հարցերու պատասխանը դանելու, բայց կը դժուարանար, կրճաղէին ծանր չնչառութիւնը չէր թողուր որ կեդրոնանար ան։

★
★

—Այն ատեն ինծի պէտք ունէին,— Թաւրաղին ձայնով մը շնչալի.— օգտակար կրնայի ըլլալ, իսկ այժմ անպէտք իր մըն եմ, անօգուտ ոչնչութիւն մը...

★
★

...Նախ՝ անմէջ թմբութիւն մը եկաւ Եղիշէի վրայ, ետքը գլուխը ծանրանալ սկսաւ։

...Գասարանն է, մարդակազմութեան դաս կուտայ։ Սեղանի վրայ դրուած է մարդու կմախք մը, իւրաքանչիւր սակրի

անունը կուտայ ու անոնց պաշտօնը կը բացատրէ աշակերտներուն...։ Աչքի լայն, դատարկ խոռոչը ազից իր վրայ է յառած։

Կմախք է, անշարժ պիտի ըլլայ, բայց անոր ձեռքերը կը շարժին, ան սակրուած մշանները կը խափահարէ, ոտքերն այ կը շարժէ... Կմախքը կը մեծնայ հետզհետէ, աւելի ու աւելի աչանդակ կը դառնայ, դատարանի մէջ մտար անոր շարժուն սակրներն են բռնած։ Աշակերտները սարսափահար կը դուստն, իրար կ'անցնեն, պատուհաններէն դուրս կը թռչին։ Ինքը կ'աշխատի շարժուն սակրները անդամին վրայ հաւաքել, կը համոզէ աղաները որ անգլերնին կենան, սակրները աւելի ու աւելի կը մեծնան, կմախքը դարձուրելի կերպարանք մը կը ստանայ, բոլոր աշակերտները կ'անհետանան, եւ ինքը կը մընայ միւս միմտակ կմախքին հետ...

Սարսափէն, կ'ազէ փախչիլ զէպի դուռը, կը վազէ — կը հրէ ուժով — փակ-

տեսած է — չի բացուիր — կմախքը իր վրայ
կը յարձակի, սպառնական է անոր զիրքը,
ինքը դռան ետին կը կծկուի... կմախքը
կը մօտենայ, ոսկրուտ բաղուկները կ'եր-
կարէ, ջղուտ մասներովը կը բռնէ իր
կոկորդը, կ'ուզէ ճշտ, բայց կոկորդը սեղ-
մուած է, ձայնը դուրս չէկեր, միայն խը-
ռոցի ձայնը կը լսէ: Կ'ուզէ զիմազրել,
աղտախլ անոր ճանկերէն, բայց անխկա-
շատ ուժով է իրմէ, մէկ ցնցումով գետին
կը ձգէ զինքը, ոսկրացած ծունկը կուրծ-
քին կը սեղմէ, աչքի խոռոչները ուղիղ
իր աչքին յառած...

Ինքն ալ կմախք է դարձեր, յտաակը
անդունդ է բացուած... խո՛ր, խո՛ր ու
մութ գերեզման... կ'իջնէ, վա՛րը կ'իջնէ,
պառկած է խոնաւութեան մէջ... Զիւ-
նախատն հողի կոշտերը կը թափին արագ
... ոսկորները կը ցաւին... սէյ, այս
մէկ կոշտը գանկի ուղիղ մէջտեղին զարկաւ
... ցաւը սատախի էր, ոտները հետզհետէ
կը ծածկուին հողով, շարժուիլը անհնար

է, կմախքն ալ ուժով կը սեղմէ, անոր
իրանը գերեզմանէն դուրս է, միայն ձեռ-
ներն ու ոտներն են փոսին մէջ... հողն ու
քարը խառն կը թափի արագ ու կը բար-
ձրանայ տակաւ... աչքերն ալ լեցուկու-
վրայ են, ա՛լ բան մը չի տեսներ, չունչը կը
կարի ահա, բերանը լեցուեցաւ հողով, վեր-
ջին չունչը կը դժուարանայ փչելու... կո-
կորդի պատերը իրարու սեղմուեցան...

Ծերուկը ցնցուեցաւ, ճշաց ու վեր-
մա՛լը մէկ կողմ ձգեց:

Վեր թաւ անկողնէն ու ցից կեցաւ
խոտարին մէջ: Իսկոյն չհասկցաւ թէ ու՞ր
է, և ի՛նչ կըլլայ... աղակիւնները կը զընդ-
զընդային նորէն, խողովակը կը սուլէր ու
կ'ոռնար... խաւա՛ր էր ու ցո՛ւրտ. ան-
հո՛ւն դատարկութիւն, միմիայն լացող,
մրմուսացող վայնասուն...

Կ'ուզէր բարձրաձայն օգնութեան կան-
չել մէկը. բայց ո՞վ կանչէր... տանը մէջ
ինքը մինա՛կ էր... ուզեց դուրս երթալ,
փախչիլ սննեկէն, դուռը ո՞ր կողմն էր...

չօչափերով պատերը հազիւ գառաւ, գեռ
չէր բաշեր, քամու հոտանքը ներս խուժեց,
կարծես աներեւոյթ զօրութիւններ հրեցին
զինքը զէպի սենեակի, զէպի գերեզման...
Միջմայրն ալ խուար էր, հեն ալ քամին
կ'սանար սարափի: Եւնոյնով: Դուար փա-
կեց արագ և ինքզինքը ձգեց անկողնի
փրայ չ'չափար:

Թռփերն ու աղիքները դուրս կը թա-
փէին կարծես, տառնները կը կարկո-
ւթէին, ծնանները իրարմէ չէին գառուեր
... աղբ քիչ էր սենեակի մէջ... քրտինքը
ծածկեց ամբողջ մարմինը... օգ... զէպի
սրտառհանք փայեց, զողոջուն ձեռքերով
փեղկ մը բացաւ, մարմնին կէսով պատու-
հանէն դուրս ձգուեցաւ օդ առնելու...

— Տանկ, արժնկ, տանկ, արժնկ—
կը զօղանջէր եկեղեցիի դանդակը: Չոյնը
կուգար բառական հեռուէն, և զիշերային
խառարի մէջ ընդհարուելով քամու հո-
տանքին, անորոշ, կցիտուր կերպով կը
նուար:

Լուսնայու մօտ է ուրեմն.— մտածեց
ուսուցիչը.— մարդիկ պիտի հաւաքուին
եկեղեցին ու ազօթեն... ազօթեն իրենց
հոգւս փրկութեան համար... իմ աշա-
կերտներս ալ սնանց մէջ կ'ըլլան, մաքուր
հագնուած, զարդարուած բոլորը եկեղեցի
կուգան ազօթեն...:

Կիրակի ալ էր այդ օրը: Ծերուկը յի-
շեց, որ իրեն յոյս տալու համար ըսին՝ թէ
քահանան ծանուցում պիտի ընէ բարե-
պաշտ հասարակութեան՝ յիշել իրենց նախ-
կին ուսուցիչ Եղիշէն, իրենց հոգիի փր-
կութեան համար գտնէ ողորմին...

— Ողորմեցէք... արձագանգ տուա-
նոր զրգուած ուղեղին մէջ քահանայի
աղաչական ձայնը:

— Տանկ, արժնկ, տանկ, արժնկ—
միօրինակ կը լսուէր դանդակին զօղանջը:
Ուսուցիչը նորէն լսեց քահանային խաղաղ
ձայնը:

— Ողորմեցէք ձեր ու թշուառ ու-
սուցչին... ողորմեցէք ձեր հոգիի փրկու-

Թեան համար:

Եւ կը տեսնէ թէ ի՞նչպէս ժողովուրդէն քանի մը հոգի զժգոհ դէմքերով՝ դըրպաններէն կը հանեն սե տասնոյնները եւ գանձանակը կը նետեն...

— Օ՛հ Օ՛հ — թափահարեց զլուխը տասնները կրճակով — ապրիլ, որ մարդիկ խզճան, ողորմի՛ն...

— Չե՛մ ուզեր. — ճշաց մէկէն կոկորդային ձայնով մը, որ մանչկով գնաց միանալու լացող քամիի և զօղանչող զանգակի վայնասունին:

— Չէ՛ք... — աւելի ուժղին թափահարեց զլուխը: Հազը կարեց ձայնը, կ'ուզէր պոռալ, կանչել, դուրս թափել վերջին հառաչը. տանջուած սրտի վերջին կտակը քարոտիրտ աշխարհին տաւնդէլ, երբ բերանը տաք հեղուկով մը լեցուեցաւ:

— Օ՛հ Օ՛հ. — վերջին մուռնչ մը եւս արձակեց, աշտակարգ փայլով մըն ալ լուսաւորուեցաւ անոր երեւակայութիւնը. ծերունին մարմնի ամբողջ ուժերը ի մի

հաւաքած՝ զօրեղ թափահարումով մը ճերմակ զլուխը զարկաւ պատուհանին կողմուն ու ցից ցից սրածայր երկաթնեայ...

Խեղազար յուսահատութեան վերջին պոթթկումն էր: Արիւնը դուրս ցայտեց բերնէն ու զլխի վէրքերէն, և որպէս ջահ մը, որ մարելու տաւն փայլուն լոյց մը կ'արձակէ՝ հազիւ կրցաւ արտատանել իր հպարտութեան մէջ.

— Չէ՛ք... ու անշունչ, արիւնաներկ ճերմակ զլուխը կախուած մնաց պատուհանէն զուրս...

(1910)

ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐ

1

Գիշերը դուրս կեցայ...

Դանդաղ քայլերով կը հափէի փողոցներու լայնքն ու երկայնքը: Երեւակայու թիւնս արագ շրջան կ'ընէր... կ'օրորուէր հեռու ու մօտիկ անցեալի յուշերով... կ'անրջէր մշուշ ապագան...

Կարիքի հսկայ բռնը կը ճնշէր կոնուկէս...

Զայրայթս կը դողոէին այն դոհ ու երջանիկ դէմքերը, սրտնք կ'անցնէին դոյզ, դոյզ, ուրախ, անտարբեր, ճարպոտ աչքերը ճփճփայտներով... Եւ երեւակայու թեանս սաւառնակը կը հետեւէր անոնց օթօժապիւններուն ու կառքերուն, կը մանէր հաստակուռ պատերէն ներս... պալատներու բարձրաշէն պարիտպներէն ալ ներս... փարթամ ապարանքներու ննջարանները... խաւարին մէջ...

Կէս գիշեր է, կը շարունակեմ քայլ... Թեւէս կը բռնէ փոքրիկ աղջնակ մը, աղաջական, խնդրող հայեացքը աչքիս մէջ...

— Alons! — Կը մրմնջէ հաղիւ աղջիկը. — J'ai onze ans...

Կը բռնեմ ձեռքը, կը դողայ, և իրօք՝ ոսկորները դեռ կակուղ են:

Ոչինչ չեմ պատասխաներ, կը քալեմ, և աղջնակը լնծի կը հետեւի, թեւէս կը քաշէ կրկնելով միշտ.

— Alons ensemble! J'ai onze ans... ma soeur en a dix...

Ես կը դառնամ, — նոյն աղաջական հայցուածքը... կը բռնեմ ձեռքը, ու կը քալեմ հեռը:

Աղջնակը ուրախ է...

Ինչ կրնամ ընել...

Քաֆէ-Շանթանի մը դուռին ետեւ կեցայ. —

Աթոռները կը յօրանջեն, շատերը ձանձրոյթէն քնացած են, երգչուհու յոգնած

վանկերը կը մարին տակաւ...

Կը յաջորդէ պարուհին, գլուխները վեր կը բարձրանան: Պարուհին սրունքներուն շարժումները տակաւ աւելի համարձակ կը դառնան. ընդհանուր հետաքրքրութիւնը կ'աւելնայ... քանի մը ճարտար պտոյտներ սպ... չղարչներու ծաղիքէն կ'երեւի... քնացած ամբոսները կը ցնծան ծափելու ազմուկին մէջ...:

Քովէս արեւորդ ծերուկը երեստ կը նայի, կը ժպտի մանկան մը հիացումով, անատա՛մ ծնօաները կը շարժէ չրթունքները իրարու կը քսի և լայն բացուած աչքերով միտը կը վնասէ...:

Հետուէն կ'երեւին կարմիր լազանքներ... կը մօտենաւ... չարք մը տուններ. իւրաքանչիւր պատուհանէն տեսակ մը ձայն կը լսուի: Ահա՛ քանի մը գլուխներ կ'երեւին, կը խօսին ամէն լեզուով, ուրախ են ու քրքշուն...:

Կ'անցնիմ առանց նայելու:

—Նե՛րս եկուր, նե՛րս...:

Կը նայիմ բնազդաբար դէպի ձայներ:

—Բա՛, Հա՛յ է եղեր...— կը բացաղանջէ կանաչի խապտո ձայներ:

Կ'անցնին քովէս, դատարկ փողոցներով՝ սրպէս տուներնէր՝ տխուր ու մոռյլ մարդիկ, երբեմն և կիներ...:

Ուրիշ կուգան, սուր կ'երթան. գիշերուան այդ պահուն. ինծի կը թուի թէ կը հասկնամ անոնց հոգիները...:

Կիներու Լրեսներուն շարքները լուսաշարաններու մէջ են թափեր ա՛յ, պչրոտ ժպիտները անպաճոյճ անկողիններու բարձերու վրայ են թողեր...: Երիտասարդները գլխիկը՝ վայելիկ են խնդուլիւթեամբ մահուան սպառման քաղցր թունաւորումը.— մարմիններու հպում... չրթունքներու ճղբոցը... գիրկընդխառնում... և անկում, գահավէժ, փրփրալի անկումը քիչ առաջուան խրո՛խտ հոգիներուն:

—Ինչո՞ւ կը բարձրանան մարդիկ:

- Միթէ անկումի՞ համար :
 — Ինչո՞ւ կ'իյնան մարդիկ :
 — Երանի մի՛շտ բարձրանալու համար :

Լուսնալու մօտ է. կը հեռեւիմ քայլի-
 րուս ընթացքին :

Նիհար ձի մը կը քաշէ քառակուսի
 կառքը. քիչ ետքը կը կենայ : Ոտարոպիկ
 ու ազար իր վրայ մարմնացնող սպլապա-
 նը մէկ ձեռքը բա՜նը, միւսը աւել՝ կ'սկսի
 հաւաքել դրան առջեւ կուտակուած աղբը
 և սայլը լեցնել :

Ահա՛ հաւի ոսկորներ բա՜նին վրայ,
 սփ գիտէ, ի՞նչ նուրբ մասնէր են դպեր
 այդ ոսկորներուն, ի՞նչ ձերմակ, մանրիկ
 առամներ, էրիզային ալ չրթուեքներ են
 փրցուցեր անոնց վրայէն միտին թերերը...

— Կը մտածեմ :

Նիհար կենդանին կը քայլէ, լա՛ւ գի-
 տէ իր պաշտօնը, ուր որ դիպուած աղբ կը
 տեսնէ կը կենայ :

Գոյնզգոյն լաթեր փռչնելու հետ խա-

սըն սայլին մէջ կը լեցուին :

Ի՞նչ ձերմակ մարմնի, մը մասերը
 զգուշ կտորներ են տանք :

Եւ բա՛ն ու աւելը կը ժողվեն հազար
 տեսակի աղատա իրեր, սրնք երբեմն շատ
 կարեւոր են եղեր...

Սայլը լեցան է... Նիհար կենդանին
 ա՛յլ չի կենար...

Ո՛րքան աւելի կը ցնցուի սայլը քա-
 րերուն վրայ, այնքան աւելի վար կը թա-
 փին ձեղքուած կտկրէն աղբին կտորները,
 չեն ուղեր բաժնուիլ մարդոյմէ...

Ահա՛ վար ինկաւ կանաչի մաշած կօ-
 չիկ մը, սպլապանը չի տեսու, մնաց հոն,
 փողացին մէջտեղ ինկած...

Միւս ձեղքէն վար կը թափին կտրած
 ժանեակի հափկներ...

Փունջ մը մաղ՝ կանոնէ ժապուէնով
 կապուած՝ ինկաւ ցիխերու մէջ :

— Է՛, մտածեցի, երբեմնի ջերմ սիրա-
 հարներու ուխտի գրուակներ թերեւս :

Հապա այն սեւ դուլպան... փողերը

Քրկար, չա՛տ երկար... սալին կողէն
կախուած կը ձօճի՝ որպէս մահապարտ...

Սալը դուրս կուգայ քաղքէն, կը կե-
նայ դատիվայրի մը առջև, ուր կը սպա-
սեն նման ուրիշ սալեր:

Ամէնքն ալ կը պարպեն իրենց բնօր-
ու ետ կը դառնան նորերը ժողովուրդ...:

Լուսցեր է արդէն: Եւ ես հող, այդ
աղբակոյտին առջև աւելի պարզ տեսայ
մարդկային ամբողջ կեանքը, անոր հողին
փոթորիկոյ խեղճուկ կիրքերը, երեւակա-
յութիւնը սնուցանող ունայնամիտ իղձերն
ու ակնկալութիւնները... միլիոնաւորնե-
րու հրճուանք, գոհունակութիւն պատճա-
ռող այդ անարժէք արժէքները մէկ մէկ
կենդանի պատմութիւններ ունէին...

Սալերը իրարու ետեւէ լեցուն պլաի
գան ու երթան դատարկ...

Ծայրեց արեւը և լզեց իր առաջին
չողերով այդ ինկած փառքերուն երեսը...:

Եւ աղբին այդ թարմ կոյտը արեւի
առաջին չողերուն տակ՝ ամչնալով կար-
ծես, մարդկային իղձերու ողորմելիութիւ-
նը կ'ողբար...

(1911)

II

Ներսը տօթ է:

— Երթա՛նք, — թեւէս կը բռնէ ընկերս:

— Ուր:

— Դուրս:

Եւ գլուխնիս կախած՝ լո՛ւռ կը քա-
լենք Բերայի շիտակը:

Մեր շուրջը կ'ենայ հասարակութիւ-
նը: Հեւ ի հեւ, շնչասպառ կը վազեն
քրտնաթոր, զիրար կոխոտելով:

— Գոյութեան կռի՛ւ... մայրաքաղա-
քին սալայատակներուն վրայ. միլիոնաւոր
ժողովուրդ մէկին դէմ, մէկը միլիոնին
դէմ. պայքարը անխնայ է, յաղթողը ա-
նողորմ ու ամբարտաւան, պարտուողը երկ-
չոտ ու ստրուկ, պատրաստ՝ երկրորդ ան-
կումին.

«Ապրէ՛ որքան կրնաս».

Ահա՛ առեղծուածը:

Իսկ որքա՞ն կրնամ...

Ինչպէս արդեօք հաշտեցնել հողի

աստուածային թռիչները այնքան անդթօրէն պահանջկոտ ստամոքսին հետ:

Երկինքէն զրկուած աստուածներն անգամ ի դուր փորձեցին դանել հաշտութեան եղբ մը ներհակ բեւեռներուն մէջ. նուազեցում, նուազեցում մէկի յօգւետ միւսին, նուազեցում մինչեւ ոչնչութիւն...

— Հրդեհէ՛ն. — առջեւնիս կը կարէ գեւատի կին մը պատուած հագուստին մէջ, բայց բաւական գրաւիչ: — Հրդեհէ՛ն, — ձեռքը կ'երկարէ, ձայնը կերերայ խեղճին, ու դալուկ հայեացքը երկչոտ մեղ կը դարձնէ:

Կոշ թեւերէն կախուած փոքրիկ աղջնակին մանկունակ հայեացքը գեւ եւս խնդիրքի, աղաչանքի արտայայտութիւն չունի, զարմացկոտ ու հետաքրքիր աչքերը անցորդը կը դիտեն, սպասելով թէ ինչ պիտի դնեն իր մօր դողդոջուն ափին մէջ...

Անցորդներու վառաչոտ ակնարկներէն

կը կարդամ միտքերը:

Բերայի Շխաւիկ, կայ նիւթ մը արդեօք, իր մը, նոյն իսկ սրբութիւն, որ չըլլայ սուարկայ ստոր վաճառքի...

Այնպէ՛ս կ'ազգւմ բոց ծովը ելլել...

— Երթա՛նք:

Եւ Մեծ Կղզին մեկնող նաւը կը լեցուի տակաւ, երէսեւ հասարակութիւնը ակնունկներու վրայ իրարու քով կը սեղմուի:

Նիհար մանուկ մը մէկ թեւը կտրած՝ կը ծռի տախտակին վրայ և ուրտիս ճամբորդներուն կօշիկները կը սրբէ չարքով:

Ոմանք ակնունկներու տակ կը թաքցնեն ստքերնին, անշուշտ... յոգնութիւն չը պատճառելու ազնկին, իսկ «ան» կամակոտութեամբ մէկ ձեռքը կ'երկարէ, ակնունկներէն դուրս կը հանէ որ փռնին մաքրէ, բայց ոտքի տիրոջ խոպոտ ձայնն ու զայրացկոտ ակնարկը կուգան սանձելու յամառ պատանին...

Մոլուն բացերը...

Նաւին երկու կողերէն հսկայ անիւ-
ները կը թաւալին շառաչովի, ու ճերմակ
փրփուրներով եւուն ճամբայ մը կը թո-
ղունք մեր ետին...

Օ՛խ... որքա՞ն լաւ է երբ կ'երթաս,
երբ կը շարժիս, իւրաքանչիւր ականթար-
թին նախորդէն տարրեր վայր մը, միշտ
յառաջ...

Բայց ո՞րն է ետ և ո՞րն է առաջ. սոսկ
պայմանադրական ընդունելութիւն մը չէ
այս բոլորը, շարժումի գործողութիւնը
ինքն իրեն համար արժէք չէ՞ արդեօք:

Ըսին և կ'ըսեն, երկիրը կը դառնայ
մեծ ոլորտներով, ամբողջ տիեզերքը իր
անհունութեան եղբերուն մէջ իսկ, որուն
սահմանները դեռ ոչ մի գլուխ չէ կրցեր
չափել երեւակայութեան հզօր ճիգերով,
շարժում չէ՞ միայն...

Ի՞նչն է նպատակը...

Միայն այն գիտեմ, որ երբ կեցեր եմ,
ոգիս մուսլի, ձանձրոյթը կապարեայ ծան-

րոցներով սիրտս կը ճմլէ, կեանքին ար-
ժէքը ոչնչութեան մէջ միշտ թաւալցւոր
ինքն ալ անոր մաս կը կազմէ չուտով:

Ուղղութիւն, լոկ բառ չէ՞ արդօք, ետ
կամ առաջ, աջ կամ ահեակ, շարժման
ընթացքը իր համար նպատակի կէտ չի
կրնան ըլլալ...:

Չափահաս կին մը, կարմիր այտերով,
կը ժպտի անդադար չորս կողմ նայելով:

Կնկան յառուկ հաստութեամբ մը կը
զգայ, որ իր մասին կը խօսինք: Գլուխը
պատացուց, ապա մեզ դարձաւ, քողին տա-
կէն շրթունքը օծեց լեզուին ծայրով, աչ-
քերուն չաւրջը կնճիռներ կազմեց, ինչպէս
կատու մը, երբ որ կը չոյես:

Արեւի վերջին ճառագայթներուն տակ
կը վառի չրջապատը: Ի՞նչ վրձին պէտք է
ներկերու խառնուրդն արագ կողմնու-
երկինքին գոյները, ամպերուն եզրերը ու
ծովին ալիքները... որքա՞ն արագ կը
փոխուին...

Գեղեցիկ Պոլիս. թովիչ ու դալուկ.

քնքառչ բնութիւնը փութեր է վրան ծուլութեան յարանջը և բարէս ոսկեղօծ դիցունի մը չքնաղ՝ խռնկի ու մոմի մուխով ու յոյսով ամբողջ ողողուն՝ կը ծիայ հանդարտ:

Հերարձակ գլխի ոսկի մազերը կը լըռւայ Սեւ Ծովի աւազանին մէջ:

Ու սրտանոցը, չքեղ դմբութեան մանկակով դարդարուն, կը ցօղէ Վոսիսի ջինջ կոհակներով:

Աջ թեւը պարզած Նիկոմիդիոյ ծովախորշին մէջ ամբողջ Ասիան ուսին է դրեր: Զախ թեւը ոսկի ապարանջանով՝ Ոսկեղջիւրի մէջ ամբողջ Եւրոպան անութն է քարկեր:

Կուրծքը հոլանի՝ Մարմարայի բացեալ քիւ փութեր է արձակ արեւին առջեւ:

Իսկ սրունքները չզարչով պատած՝ հասեր են Միջերկրականի մեծ ալիքներուն, ուր հին Յունաստանի ափերը կը շոյեն:

Նաւը կը թռի կարծես:

— Ով կին դու զնուկ, ինչ է քու

խորհուրդը. ինչ հսկայ ուժ է մէջդ ամբարում, որ դարեր շարունակ դէպ քեզ կը քաշես բազմազան ազգեր, տաք բազմակներով կուրծքիդ կը սեղմես. դիցունիի մը վայել ջերմ համրոյններով ճակատը կը վառես շատ տիրոջներու... որ յետոյ... մէկ կողմը նետես...

Պարսիկ արքայի գոռ հարուածները կոհակիդ իջած իր խանդոտութեան արդիւնքը չէ՞ր արդեօք:

Բիւզանդեան կայսրերը քու մերկ ծուլիդ մէջ տուին իրենց վերջին շունչը:

Թուրք Սուլթանները անյայտէն ծնած՝ քու սափնքներուդ կաթնառատ պատկին վրայ հիմնեցին Ռալիֆի բազմակին հարէմը:

Եւ այսօր արդէն դուն չես պատկանիր միմիայն մէկին.

Դո՛ւն, համաշխարհային հարէմդ չքնաղ.

Սիրատենչ սիրտս զինովցած քեզմով, բոպէական վայելքի տենչով բորբոքած՝ երիտասարդի մը յատուկ խենթ արցունք-

ներով եւ ա՛լ լուացի քու մարմար կուճքդ
և համբոյրներով մարմնիդ ծածկեցի .

Բայց այժմ՝ մեղկութեան այդ անուշ
թոյնը հեռու էր վանեմ, կը ջարդեմ բա-
ժակը խաղաղ գիշերային աստղային լոյ-
սերէն շինած՝ զայրոյթի կնճիւր ճակտիս
հաւաքած՝ մեծ ատելութեան հսկայ թու-
քով մը կը ծեփեմ ճակատդ .

— Դո՛ւն, միջնաշխարհիկ հսկա՛յ Պողա-
նոց . . . :

(1911)

ԵՍ ՔԵՉ ՅԻՇԵՑԻ...

Անցեալ օր, միտքդ է, կուրծքիդ
փունջէն վարդ մը քաղեցի, քնքուշ ու
կարմիր կոկոն մը աղւոր . . .

Սեղանին վրայ, ծաղկամանիս մէջ
տեղաւորեցի . ջուր ա՛լ լեցուցի անոր ու-
տին տակ . սրտուհանին փեղկերը ամուր
դոցեցի ,

Որ քամիներու ուժգին հոսանքէն հե-
ռու , ապահով մնար այդ կոկոն , որ հան-
դիստի մէջ ծաղկէր այդ կոկոն . . .

Դիշերը յանկարծ՝ երբ հուր կանչեց ,
Վեր թռայ տեղէս , լոյսը վառեցի ,
սուաջին տկնարկս սեղանիս վրայ , ծաղ-
կամանիս մէջ վարդիդ նետեցի . . .

Կոկոնը բացուած էր . թերթերը քըն-
քուշ գիրկընդխառնումէն արձակուեւր էին .
և մէկը անոնցմէ սիրուն եզրերը ջուրին
էր հակեր . . .

Հաւը կրկին կանչեց,
... Թերթիկը ժրթաւ, ջուրին մէջ
ինկաւ...

— Ես քեզ յիշեցի...
Սիրտս արիւննեցաւ...
Վարդն առի, չրթունքիս դրի ու համ-
բուրեցի:

Բայց վարդի փոխան՝ մերկ ցօղուն
միայն մնաց ափիս մէջ.

Թերթիկները բոլորը բաց լանջիս վրայ
թափթփեր էին ու այնտեղ փակած կը
քնանային.

— Ես քեզ յիշեցի...
Սիրտս արիւննեցաւ...
Թերթիկը թափեցան վարդիդ կոկոնին,
հազիւ հաճոյր մը առած չրթունքէս.

Ծաղիկդ չքնաղ պիտ թօշնի իսպառ,
դեռ շունչ մը չառած՝ անմահ հողիէս.

— Ես քեզ յիշեցի...

(1912)

ՈՂՋՈՅՆ ՔԵՉ ԴՈՒ ԿԻՐՔ...

Է՛յ դուք ալիքներ հսկայ ու դաժան,
Սպիտակափառ փրփուր նսկասնիդ՝
Այդպէս շարունակ հուժկու, վիթխարի,
Գնում եմ, գալիս ու նորից գնում,
Ժայռերին դարձում, ինքնեդ փշուռում,
Փրփուրներ ժայթքում անեղի կրճից,
Կասաղի բաւ փրփուր քօքուելով՝
Միշտ մոնչում եմ որոտի ձայնով.
Անսամանութեան ծայրերից եկած՝
Անհուն մեծութեան դուք փառք պատմոյ-
ներ,

Ասացե՛ք ինձի,

— Դուք ի՞նչ եմ ուզում:
Անծայր ովկիանի ջրերից կազմած
Լեռ ալիքներ խո՛խս ու դաժան,
Ես ձե՛զ եմ անում.

— Դուք ի՞նչ եմ ուզում:
Բայց իմ հարցերին չկայ պատասխան.

Լեռ ալիքները փոքրկից մղուած
 Յաւիտեանական մեծ կեանքն են ապրում...
 Եւ որոտընդոտս շաշ ու շառաչում,
 Հսկայ ջրերի զանգուածը կապոյտ
 ձերմակ փրփուրի ալիքներ կազմած՝
 Վեհ, աստուածային կրֆով են ապրում...
 Զը կայ նպասակ, միայն հսկայ կիրք,
 Փոքրիկն անեղ ջրի մեջ մնած՝
 Փրփուր է ժայթքում ամպերից վերել,
 Երկինք ու գետին իրար խառնուած՝
 Ողջ բնութիւնը կրֆով բռնկած՝
 Կասաղութիւնն է միմիայն քափում...
 — Ողջո՛յն քեզ, դու կիրք, բնութեան աս-
 ուած:

Կիրքն է ուժ ճալիս խաղաղ ջրերին,
 Ուժ ու զօրութիւն լեռներ կազմելու,
 ձերմակ շիթերով երկինք ցայեղու.
 Կիրքն է ուժ ճալիս հսկայ փոքրկիկ
 Անեղութեան մեջ մրրիկ դառնալու,
 Կիրքն է ուժ ճալիս ամբողջ բնութեան
 Սեղծագործող կեանքը ապրելու...
 — Ողջո՛յն քեզ, դու կիրք, բնութեան աս-
 ուած:

Զը կայ նպասակ, փոքրերին յատուկ:
 Հսկայ ջրերի փոքրկից ուժգին,
 Շաշոյ, շառաչող ալիքից զօրեղ.
 Իմ կրծքի սակն էլ թող կիրքը եռայ,
 Եռայ, փրփրի, փրփուրներ ժայթքի,
 ձերմակ փրփուրից կասաղի շիթեր,
 Կրքի շիթերից ամեն կողմ ցայտի,
 Յայտի, բարձրանայ, երկինքը թռչի,
 Կրքի աստուծոյ հետք համբուրուի:

(1909)

Ծ Ո Վ Ը

ԾճՎ,

Ես քեզ գիտեցի, երբ վախճարիկը ծուցիդ մէջ մտած՝ հսկայ զանգուածի վեր վար կը խառնէր:

Ես քեզ գիտեցի, երբ վերջապէսի զառ վառ գոյներով՝ չքեզ պծնուած հարսի մը նման քնքուշ նազանքով խառարին գիրկը իյնալ կը դձայիր:

Ես քեզ գիտեցի, երբ արշալուսին ծուէն ամպերու քույտներու մէջ հեղիկ ալիքներդ խեղճիկ, հանդարտ՝ ափերին քնքուշ համրոյններ կուտար:

Ես քեզ գիտեցի, երբ միջօրէի տապ արեւին տակ շողիդ թափանցիկ կապոյտիդ մէջէն երկինք կամբատնար:

Ես քեզ գիտեցի, երբ շողեկաթման լանջքդ կը պատուէր հասու սուրի մը պէս:

ԿԽԱՐՑՆԵՐ

և բացուած լանջքդ հորէն կը լեցուէր ձերմակ արիւնով, կեռար քիչ մ'ատեն, որ հորէն հանգիստ իր գոյնը առնէր:

Ես քեզ գիտեցի, երբ ատաղերուն բոյլը ծոցիդ մէջ առած՝ կէս գիշերային խառարի գիրկին անուշ օրօրով կը քնանայիր:

Յեառյ՝ ետ դարձայ:

Հողիս գիտեցի,

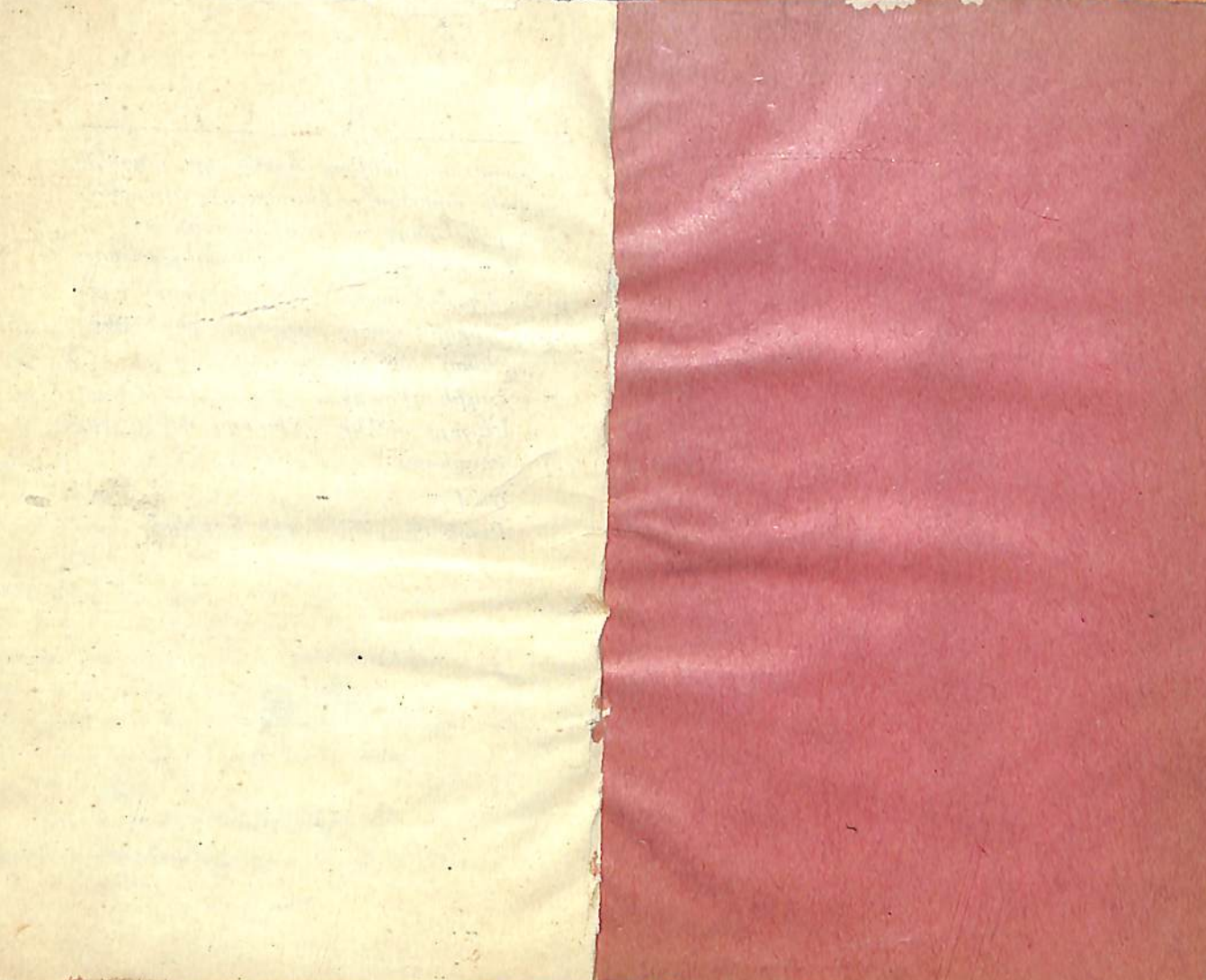
Եւ այդ ամէնը, ա՛խ այդ ամէնը երբ որ հոն տեսայ:

ԾճՎ,

Բոպէ մը քեզ՝ հողիս կարծեցի:

(1912)

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆՈՒԼՆ

Գրք.

1. Մարդիկ արածում են
2. Մարք 4

ԽՈՒՄՈՒՂԻ ՏՈՒ Է

ՆԿԱՐՆԵՐ

Բ. ԳԻՐԿԷ

ԳԻՆԸ 100 ՓՐՅ.

Դիմել՝ Կիրառն «ՓԵԹԱԿ» Տպարան և
Կ. Պոլիս «ԱՐՇԻՔ» Դրամամատակց

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0343956

43285